

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัยและพัฒนา
ระบบการแลกเปลี่ยนชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง

เล่มที่ 3

การศึกษาภาคสนาม

โดย

สถาบันการจัดการเพื่อชนบทและสังคม
มูลนิธิบูรณะชนบทแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์

เสนอต่อ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

มกราคม 2547

การศึกษาภาคสนาม

โดย

ผศ.ดร.ปัทมาวดี โพชนุกูล ชุชุกิ

และคณะ

-

โครงการวิจัย : ระบบการแลกเปลี่ยนชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง

สารบัญ

	หน้า
สารบัญ	i
สารบัญภาพ	iv
สารบัญตาราง	v
บทที่ 1 บทนำ	1
1.1 วัตถุประสงค์ของการวิจัยภาคสนาม	1
1.2 วิธีการวิจัยและแนวทางในการวิเคราะห์	1
บทที่ 2 การคัดเลือกกลุ่มเข้าร่วมโครงการ	7
2.1 การคัดเลือกกลุ่มเข้าร่วมโครงการ	7
2.2 ลักษณะของกลุ่มที่เข้าร่วมโครงการ	17
บทที่ 3 การประชุมเชิงปฏิบัติการและการดำเนินกิจกรรมภาคสนาม	18
3.1 การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1: สร้างความเข้าใจในหลักการของระบบ แลกเปลี่ยนชุมชน	18
3.2 กิจกรรมภาคสนามหลังการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 (กุมภาพันธ์-เมษายน 46)	23
3.3 การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 : ติดตามรูปแบบการแลกเปลี่ยนที่ทดลองใช้	25
3.4 กิจกรรมภาคสนามหลังการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2	26
3.5 การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 3	27
บทที่ 4 ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนของกุดชุมและการนำระบบของกุดชุมไปประยุกต์ใช้	29
4.1 ชุมชนกุดชุมกับงานพัฒนาโดยชุมชน	29
4.2 ความเป็นมาของระบบแลกเปลี่ยนชุมชนในกุดชุม : เบื้องกุดชุม	30
4.3 ระบบบุญกุดชุม	32
4.4 บทเรียนของชาวบ้านจากการทดลองใช้บุญกุดชุม	34
4.5 ข้อเสนอแนะการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการใช้ระบบบุญกุดชุม	40
4.6 การขยายผลสู่พื้นที่อื่น	41

สารบัญ (ต่อ)

	หน้า
บทที่ 5 ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนของกลุ่มต่างๆ	44
กลุ่มแม่บ้านมิตรภาพพัฒนา	44
กลุ่มชุมชนรวมมิตรสัมพันธ์	45
กลุ่มสตรีเพื่อธุรกิจชุมชนและพัฒนาอาชีพบ้านทุ่งหลุก	46
กลุ่มบ้านเขาน้อย	47
กลุ่มเกษตรกรศูนย์รวมน้ำใจเกษตรทฤษฎีใหม่	49
กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เมืองปราสาท	50
กลุ่มเครือข่ายกองทุนทางปัญญาและความคิดแวงใหญ่	51
กลุ่มพลังชุมชนหัวขี้บง	52
กลุ่มเกษตรกรคันแบบ	53
กลุ่มคำชะอีมีสุข	54
กลุ่มหอผ้าวังทอง	55
กลุ่ม “เพื่อน เสืว เกล็ด”	59
 ภาคผนวก	
1-1 กำหนดการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 และการเตรียมการ	
1-2 การเปิดการสัมมนาและการบรรยายเรื่องระบบแลกเปลี่ยนชุมชน	
1-3 การสัมมนากลุ่มย่อยเรื่องระบบแลกเปลี่ยนชุมชนคืออะไร	
1-4 การเล่นเกมบทบาทสมมติเรื่อง “ระบบธนาคาร”	
1-5 การเล่นเกมบทบาทสมมติเรื่อง “ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนแบบบัตรลงตัวเลข”	
1-6 การเล่นเกมบทบาทสมมติเรื่อง “ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนแบบคู่มือ”	
1-7 การจัดตลาดนัดชุมชนและการทดลองใช้ “บุญกุศลชุมชน”	
1-8 การเล่าประสบการณ์ชุมชน โดยผู้นำชุมชนกลุ่มต่างๆ	
1-9 การประเมินผลการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1	
1-10 รายชื่อผู้เข้าร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1	

สารบัญ (ต่อ)

หน้า

ภาคผนวก (ต่อ)

- 2-1 กำหนดการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 และการเตรียมการ
- 2-2 รายชื่อผู้เข้าร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2
- 2-3 การประเมินผลการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2
- 2-4 สรุปการอภิปรายกลุ่มย่อยครั้งที่ 2
- 2-5 สรุปการประเมินผลการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2
- 3-1 กำหนดการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 3 และการเตรียมการ
- 3-2 รายชื่อผู้เข้าร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 3
- 3-3 การประเมินผลการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 3
- 3-4 สรุปการอภิปรายกลุ่มย่อยครั้งที่ 3
- 3-5 สรุปการประเมินผลการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 3

สารบัญภาพ

แผนภาพที่		หน้า
1	การแลกเปลี่ยนภายในกลุ่มทอผ้าวังทอง จ.สุพรรณบุรี	56
2	การแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนกลุ่มทอผ้าวังทอง จ.สุพรรณบุรี	56
3	การแลกเปลี่ยนกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เมืองปราสาท	57

สารบัญตาราง

ตารางที่		หน้า
1	รายชื่อกลุ่มที่เข้าร่วม โครงการวิจัยและพัฒนาระบบการแลกเปลี่ยนชุมชน เพื่อการพึ่งตนเอง	8
2	ผลการสำรวจความเข้าใจและความสนใจต่อระบบแลกเปลี่ยนชุมชน หลังการเข้าร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 (27-29 ม.ค. 46) ของกลุ่มธุรกิจชุมชน	21
3	ระบบเงินตราชุมชน กลุ่มอนุเขาวชนฮักคั่นน้ำชี	58

บทที่ 1

บทนำ

1.1 วัตถุประสงค์ของการวิจัยภาคสนาม

การวิจัยภาคสนามมีวัตถุประสงค์เพื่อ (1) ศึกษาและพัฒนารูปแบบการแลกเปลี่ยนของชุมชนที่เหมาะสมกับสังคมไทยและส่งเสริมให้เกิดการพึ่งพาตนเอง (2) ศึกษาความสัมพันธ์ของระบบแลกเปลี่ยนชุมชนกับผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจใหญ่ (3) เพื่อสร้างนักบริหารจัดการของชุมชนในการวางรากฐานระบบเศรษฐกิจชุมชนที่เข้มแข็ง

การศึกษภาคสนามมีระยะเวลาศึกษาวิจัยรวม 10 เดือน กลุ่มที่ศึกษาประกอบด้วย ชุมชนกุดชุม ซึ่งเป็นชุมชนแรกในประเทศไทยที่เริ่มใช้ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนแบบคูปอง และชุมชนหรือกลุ่มธุรกิจชุมชนอื่นๆ ที่สนใจเข้าร่วมโครงการ ประมาณ 20 กลุ่ม

การศึกษภาคสนามจะมุ่งตอบคำถามว่า (1) ภายใต้เงื่อนไขใด ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนจึงจะเกิดขึ้นได้ และเกิดขึ้นในรูปแบบใดเพราะเหตุใด อะไรคืออุปสรรคในการเกิดระบบแลกเปลี่ยนชุมชน (2) ในกรณีของกุดชุมจะมุ่งศึกษาการพัฒนา รูปแบบและปัจจัยที่มีผลต่อการพัฒนาระบบแลกเปลี่ยนชุมชน และตอบคำถามว่ารูปแบบกุดชุมสามารถนำไปใช้กับพื้นที่อื่นๆ ได้มากน้อยเพียงใด เพราะเหตุใด และ (3) ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนก่อให้เกิดผลต่อชุมชนอย่างไร

1.2 วิธีการวิจัยและแนวทางในการวิเคราะห์

1.2.1 ขั้นตอนการวิจัย

การวิจัยภาคสนามมีระยะเวลา 10 เดือน ตั้งแต่เดือนมกราคม-ตุลาคม 2546 ประกอบด้วย 4 ขั้นตอน คือ

ขั้นตอนแรก จะสำรวจ จำแนกกลุ่มธุรกิจชุมชนเพื่อให้เข้าใจสถานการณ์ที่เป็นอยู่ ทราบถึงปัญหาและทำการคัดเลือกกลุ่ม

ขั้นตอนที่สอง เป็นการนำความรู้ที่ได้จากการศึกษาประสบการณ์ในต่างประเทศระบบของกุดชุมและระบบแลกเปลี่ยนชุมชนดั้งเดิมของไทยมาประยุกต์ใช้กับชุมชนไทยในปัจจุบัน

ขั้นตอนที่สาม เป็นการสร้างดัชนีชี้วัด และเก็บข้อมูลการพัฒนาและผลการพัฒนาระบบแลกเปลี่ยนชุมชน

ขั้นตอนสุดท้าย เป็นการวิเคราะห์ผล เพื่อตอบคำถามว่า ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเกิดขึ้นได้ภายใต้เงื่อนไขใด และการแลกเปลี่ยนชุมชนมีผลต่อชุมชนอย่างไร

1.2.2 วิธีการวิจัยและแนวทางในการวิเคราะห์ผล

ในการศึกษาวิจัยจะใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม คือให้ชุมชนมีส่วนร่วมคิดร่วมตัดสินใจ

ขั้นตอนแรก: การสำรวจ จำแนกกลุ่มธุรกิจชุมชนเพื่อคัดเลือกกลุ่ม

ในการคัดเลือกชุมชนและกลุ่มธุรกิจชุมชนทั่วไป(ที่ไม่ใช่ชุมชนเกษตรกรรม)นักวิจัยใช้ข้อมูลกลุ่มธุรกิจชุมชนที่คณะวิจัยมีอยู่จากการสำรวจกลุ่มธุรกิจชุมชน 300 กลุ่มทั่วประเทศที่มียอดขายสูงกว่า 250,000 บาท ณ ปี 2544 แล้วคัดเลือกกลุ่มที่จะเข้าร่วม จำนวน 25 กลุ่ม โดยหลักเกณฑ์ในการคัดเลือก นอกเหนือจากการมียอดขายเกินกว่า 250,000 คือ

- 1) กลุ่มมีการปฏิบัติที่เป็นเลิศ (best practices)ในการบริหารธุรกิจชุมชน¹
- หรือ 2) กลุ่มหรือผู้นำกลุ่มมีความสนใจในระบบแลกเปลี่ยนชุมชน

ขั้นตอนที่สอง: การประยุกต์ใช้ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนในประเทศไทย

จะใช้วิธีวิจัยเชิงปฏิบัติการ โดยพยายามให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมให้มากที่สุดโดยมีระยะเวลาการดำเนินการตั้งแต่เดือน มกราคม – กันยายน 2546 กิจกรรมประกอบด้วย 2 ลักษณะคือ

- 1) การประชุมเชิงปฏิบัติการ 3 ครั้ง สำหรับให้ผู้เข้าร่วมโครงการทุกคน ทั้งนักวิจัย ส่วนกลาง นักวิจัยภาคสนาม ที่ปรึกษาโครงการ และตัวแทนชุมชน รวมทั้งผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศ ได้แลกเปลี่ยนความรู้ แนวคิด และประสบการณ์เกี่ยวกับระบบแลกเปลี่ยนชุมชน

การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่1 จัดขึ้นเมื่อวันที่ 27-29 มกราคม 2546 ที่หมู่บ้านสันติสุข ตำบลนาโเส อำเภอกุดชุม จังหวัดบึงกาฬ มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเข้าใจในหลักการของระบบแลกเปลี่ยนชุมชน

การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 จัดขึ้นเมื่อวันที่ 3-4 พฤษภาคม 2546 ที่วัดมะกรูด ตำบลม่วงงาม อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี มีวัตถุประสงค์เพื่อติดตามรูปแบบการแลกเปลี่ยนที่ทดลองใช้

การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 3 จัดขึ้นเมื่อวันที่ 5-7 กันยายน 2546 ที่วัดไผ่ล้อม อำเภอเมือง จังหวัดตราด มีวัตถุประสงค์เพื่อสรุปผลการดำเนินงานที่ผ่านมา

- 2) กิจกรรมในพื้นที่ ประกอบด้วยหลายส่วน ดังนี้

ผู้นำกลุ่มธุรกิจชุมชนหรือผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการนำประสบการณ์และความรู้ที่ได้จากการประชุมถ่ายทอดให้แก่สมาชิก จัดการประชุมกับสมาชิกเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็น โดยให้สมาชิกมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมโครงการ

¹ กลุ่มมีคะแนนการปฏิบัติด้านการบริหารสมาชิก แรงงาน วัตถุดิบ การเงิน การตลาด การพัฒนาผลิตภัณฑ์ และการจัดสวัสดิการ อยู่ในเกณฑ์สูงกว่าค่าเฉลี่ยของ 300 กลุ่ม

มีการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลรายรับรายจ่ายของครัวเรือนสมาชิกแต่ละคน เพื่อให้สมาชิกในชุมชนได้วิเคราะห์สภาพทางเศรษฐกิจสังคมของตนและชุมชน ตลอดจนให้สมาชิกมีส่วนร่วมในการออกแบบระบบแลกเปลี่ยนที่เหมาะสมกับชุมชนเพื่อบรรลุเป้าหมายชุมชนเข้มแข็ง

ในส่วนของนักวิจัยจะลงพื้นที่เพื่อทำความเข้าใจสภาพสังคมและเศรษฐกิจของชุมชน สังเกต แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และให้คำปรึกษาแก่กลุ่มธุรกิจชุมชน ในบางครั้ง นักวิจัยจะใช้เกมเป็นสื่อกลางในการทำความเข้าใจเรื่องระบบแลกเปลี่ยนชุมชนให้แก่สมาชิกในชุมชนที่ไม่มีโอกาสเข้าร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการ สนับสนุนให้กลุ่มต่างๆ มีการเยี่ยมชมศึกษางานระหว่างกลุ่ม โดยจะมีการนำผลและบทเรียนที่ได้ในภาคสนามไปวิเคราะห์และนำเสนอในการประชุมเชิงปฏิบัติการแต่ละครั้งเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นและปรับแนวทางในการปฏิบัติต่อไป

ขั้นตอนที่สาม: การสร้างดัชนีชี้วัดและการเก็บข้อมูลการพัฒนาและผลของระบบแลกเปลี่ยนชุมชนที่มีต่อชุมชน

การสร้างดัชนีชี้วัดและการเก็บข้อมูลขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการนำระบบแลกเปลี่ยนชุมชนมาใช้ในชุมชนนั้นๆ แต่ละชุมชนหรือกลุ่มธุรกิจชุมชนอาจมีดัชนีชี้วัดที่ต่างกันเนื่องจากวัตถุประสงค์และรูปแบบของระบบแลกเปลี่ยนชุมชนอาจต่างกันระหว่างกลุ่ม วิธีการสร้างดัชนีที่ดีที่สุดคือการให้ชุมชนตั้งโจทย์และวัตถุประสงค์ของการมีระบบแลกเปลี่ยนชุมชนของตนให้ชัดเจน และร่วมกันพัฒนาดัชนีที่สะท้อนถึงการบรรลุวัตถุประสงค์ของชุมชน รวมทั้งให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการเก็บข้อมูลและวิเคราะห์ผลด้วย

ขั้นตอนที่สี่: การวิเคราะห์ผล

การวิเคราะห์ผลประกอบด้วยสองส่วน ส่วนที่หนึ่ง คือการวิเคราะห์การเกิดระบบ รูปแบบ และเงื่อนไขของการพัฒนาระบบแลกเปลี่ยนชุมชน ส่วนที่สอง คือการวิเคราะห์ผลของระบบแลกเปลี่ยนชุมชนที่มีต่อชุมชน กรอบการวิเคราะห์จะมีส่วนช่วยกำหนดการออกแบบดัชนีชี้วัดและการประเมินผลของระบบแลกเปลี่ยนชุมชน

(1) การวิเคราะห์การเกิดระบบ รูปแบบและเงื่อนไขของการพัฒนาระบบแลกเปลี่ยนชุมชน

เพื่อตอบคำถามว่า ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเกิดขึ้นได้ภายใต้เงื่อนไขใด การวิจัยจะใช้ทฤษฎีเศรษฐศาสตร์สถาบัน (Institutional Economics) เป็นพื้นฐานในการวิเคราะห์ ภายใต้กรอบทฤษฎีดังกล่าว ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนถือเป็นสถาบันที่ประกอบด้วยองค์กรและกติกา องค์กร (organization) ประกอบด้วย คณะทำงานหรือหน่วยงานกลางที่กำกับดูแลระบบแลกเปลี่ยนของชุมชน และสมาชิกที่เข้าร่วมระบบแลกเปลี่ยนชุมชน ส่วนกติกา เป็นเครื่องมือกำหนดพฤติกรรมของสมาชิกในกลุ่มระบบแลกเปลี่ยนชุมชน เช่น กติกาในการเข้าเป็นสมาชิก กติกาในการใช้บัตรแลกเปลี่ยน เป็นต้น

สถาบันหรือระบบแลกเปลี่ยนชุมชนจะเกิดขึ้นได้ ก็ต่อเมื่อประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับจากระบบสูงกว่าต้นทุนของการเกิดระบบนี้ ประโยชน์และต้นทุนจะมีทั้งระดับปัจเจกบุคคล (สมาชิกแต่ละคน) และระดับกลุ่ม

ในระดับปัจเจกบุคคล สมาชิกที่เข้าร่วมจะพิจารณาประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ เช่น การได้รู้จักสัมพันธ์กับสมาชิกคนอื่นๆ ในกลุ่ม การลดปัญหาหนี้สินเนื่องจากสามารถลดการใช้เงินบาทและออมเงินบาทได้ ส่วนต้นทุนของปัจเจกบุคคล ได้แก่ ความยุ่งยากในการเรียนรู้ระบบใหม่ เช่น ในแง่ของการเป็นผู้ใช้ จะต้องรู้ว่าสมาชิกคนใดในชุมชนที่จะยอมรับการใช้บัตรชุมชน เป็นต้น นอกจากนี้ยังมี ต้นทุนค่าเสียโอกาสของการใช้ระบบแลกเปลี่ยน คือ การไม่รับเงินบาทหรือไม่สามารถนำบัตรชุมชนไปซื้อสินค้านอกพื้นที่ได้

ด้วยเหตุนี้ การยอมรับหรือไม่ยอมรับระบบแลกเปลี่ยนชุมชน จึงขึ้นอยู่กับว่าสมาชิกจะเห็นประโยชน์และต้นทุนหรือข้อจำกัดของระบบอย่างไร นอกจากนี้ ยังขึ้นอยู่กับว่า มีสินค้าจำเป็นที่ผ่านระบบแลกเปลี่ยนชุมชนมากน้อยเพียงใด ถ้าเป็นสัดส่วนสูง การใช้ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนช่วยออมเงินบาทได้มาก สมาชิกก็อาจยินดีเข้าร่วมในระบบ แต่ถ้าเป็นสัดส่วนน้อย ออมเงินบาทได้น้อย สมาชิกก็ไม่มีแรงจูงใจเข้าร่วม เป็นต้น

ในระดับกลุ่ม ประโยชน์จากระบบแลกเปลี่ยนชุมชน คือ การสร้างทุนทางสังคมในหมู่สมาชิก ให้มีการรู้จักสัมพันธ์กันมากยิ่งขึ้น เกิดการช่วยเหลือเกื้อกูลกันในชุมชน ทำให้มีแรงจูงใจใช้สิ่งที่มีอยู่ในชุมชนเพื่อผลิตและแลกเปลี่ยนเพื่อตอบสนองความต้องการของชุมชน การที่ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนไม่ได้ผูกมัดกับตลาดภายนอกและค่าเงินบาทซึ่งผันผวนตามสภาวะการณ์ของระบบเศรษฐกิจใหญ่ของประเทศและเศรษฐกิจโลก ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนจึงเป็นภูมิคุ้มกันความเสี่ยงทางเศรษฐกิจให้แก่ชุมชน ในด้านการเป็นกลุ่มธุรกิจชุมชน การออกบัตรแลกเปลี่ยนชุมชน อาจทำให้สมาชิกหันมาบริโภคสินค้าและบริการของชุมชนมากขึ้น ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้มากขึ้น กลุ่มธุรกิจชุมชนสามารถลดความจำเป็นที่ต้องมีเงินบาทไว้เป็นเงินทุนหมุนเวียนในการซื้อวัตถุดิบจากสมาชิก

ต้นทุนของกลุ่ม คือ ต้นทุนการบริหารจัดการ กำกับดูแลระบบ ต้นทุนนี้จะต่ำถ้ากลุ่มมีทุนทางสังคม รักใคร่สามัคคี มีความซื่อสัตย์ไว้น้ำใจเกื้อกูลกันอยู่ก่อนแล้ว ประสิทธิภาพของกลุ่มจะมีผลต่อความยากง่ายในการเรียนรู้ระบบใหม่ เช่น กลุ่มที่มีประสิทธิภาพการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน หรือมีร้านค้าชุมชน ก็จัดการบริหารจัดการหรือพัฒนาระบบได้ง่าย กลุ่มที่เคยมีวัฒนธรรมการแลกเปลี่ยนแรงงานก็อาจพัฒนาระบบแลกเปลี่ยนแรงงานขึ้นมาอีกครั้งได้ไม่ยากนัก

หากสมาชิกแต่ละคนหรือปัจเจกบุคคลคำนึงถึงประโยชน์ของชุมชนด้วย ก็มีแนวโน้มที่จะยอมรับและเข้าร่วมระบบแลกเปลี่ยนชุมชนมากกว่าคนที่ไม่คำนึงถึงประโยชน์ของชุมชน ทำให้ระบบแลกเปลี่ยนในชุมชนลักษณะนี้พัฒนาขึ้นได้ง่ายกว่า

การเพิ่มจำนวนสมาชิกอาจช่วยเพิ่มประโยชน์จากการมีสินค้าหลากหลาย มีการยอมรับระบบแลกเปลี่ยนชุมชนในวงกว้างขึ้นซึ่งเป็นแรงจูงใจให้สมาชิกเข้าร่วมมากขึ้น แต่จำนวนสมาชิกที่เพิ่มมากขึ้นก็อาจเพิ่มต้นทุนในการบริหารจัดการด้วย เนื่องจากระบบแลกเปลี่ยนชุมชนต้องการความสัมพันธ์ที่ใกล้ชิดกันในหมู่สมาชิกและความไว้วางใจ หากต้นทุนจากการมีสมาชิกเพิ่มมากกว่าประโยชน์ กลุ่มก็จะไม่ขยายจำนวนสมาชิก แต่หากเพิ่มประโยชน์มากกว่าต้นทุน กลุ่มก็อาจขยายจำนวนสมาชิกได้

นั่นคือ ปัจจัยใดๆ ที่มีผลช่วยเพิ่มประโยชน์ และลดต้นทุนการบริหารจัดการจะช่วยให้เกิดระบบแลกเปลี่ยนชุมชนได้ เช่น การมีระบบสื่อสารของชุมชนจะช่วยลดต้นทุนข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับความต้องการสินค้าของสมาชิก เป็นต้น ในทางตรงข้าม ปัจจัยที่เพิ่มต้นทุน เช่น การห้ามปรามของภาครัฐ ที่ทำให้สมาชิกขาดความไว้วางใจในระบบ ทำให้รู้สึกว่าการมีระบบมีความเสี่ยง ก็จะทำให้ระบบล้มเหลวได้ ดังนั้น การเปลี่ยนแปลงของปัจจัยอื่นๆ และกฎกติกาที่เป็นเงื่อนไขภายนอกก็สามารถมีผลต่อระบบแลกเปลี่ยนชุมชนได้

(2) การวิเคราะห์ผลของระบบแลกเปลี่ยนชุมชนที่มีต่อชุมชน

แม้ว่าการวิเคราะห์ผลต่อชุมชนขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการมีระบบแลกเปลี่ยนชุมชนของแต่ละกลุ่มที่ตั้งไว้แล้ว แต่กรอบกว้างๆ ที่ใช้ในการวิเคราะห์ คือ กรอบเศรษฐกิจพอเพียงและการพัฒนาอย่างยั่งยืน

หลักการเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับกลุ่มธุรกิจชุมชนมี 9 ประการ คือ

1. ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมและมีราคาถูก
2. ใช้ทรัพยากรทุกชนิดอย่างประหยัด
3. เน้นการจ้างงานเป็นหลักและไม่ใช้เครื่องจักรแทนแรงงานคนโดยไม่จำเป็น ยกเว้นจะทำให้ผลผลิตด้อยคุณภาพ
4. มีขนาดการผลิตที่สอดคล้องกับความสามารถในการจัดการ
5. ไม่โลภจนเกินไปหรือเน้นทำกำไรระยะสั้นเป็นหลัก
6. ซื่อสัตย์สุจริต ไม่เอารัดเอาเปรียบผู้บริโภค แรงงานและผู้จัดจำหน่ายวัตถุดิบ
7. มีการผลิตที่หลากหลาย หรือปรับเปลี่ยนการผลิตให้สอดคล้องกับความต้องการของตลาด
8. เน้นการบริหารความเสี่ยงโดยใช้เงินทุนภายในเป็นหลัก
9. เน้นการใช้วัตถุดิบในท้องถิ่นและผลิตเพื่อจำหน่ายในตลาดท้องถิ่นก่อน ที่เหลือจึงส่งออกในภูมิภาคในประเทศและต่างประเทศ ตามลำดับ

หลักการพัฒนาย่างยั่งยืน เพื่อชุมชนเข้มแข็งมีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ

1. การพัฒนาทุนมนุษย์
2. การพัฒนาทุนทางสังคม
3. การพัฒนาทุนทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
4. การพัฒนาทุนทางวัตถุ

การพัฒนาทุนทั้งสี่ประการจะเพิ่มศักยภาพในการพัฒนากลุ่มหรือชุมชนอย่างยั่งยืน ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนจะพัฒนาทุนมนุษย์โดยการพัฒนาความรู้ความสามารถในการบริหารจัดการด้านการแลกเปลี่ยน การทำบัญชี พัฒนาความคิดเสียสละเพื่อส่วนรวม พัฒนาภูมิปัญญาท้องถิ่น และพัฒนาความคิดในการพึ่งพาตนเอง ช่วยสร้างความสัมพันธ์ใกล้ชิดในชุมชนซึ่งเป็นทุนทางสังคม ช่วยออมเงินบาทซึ่งช่วยการพัฒนาทุนทางวัตถุได้ในทางออม การแลกเปลี่ยนชุมชนที่ทำให้มีการนำผลผลิตในธรรมชาติของชุมชนมาแลกเปลี่ยน มีส่วนช่วยให้สมาชิกในชุมชนเห็นความสัมพันธ์ระหว่างคนและธรรมชาติ ทำให้เกิดความหวงแหนและต้องการที่จะรักษาธรรมชาติไว้ซึ่งเป็นการรักษาและพัฒนาทุนสิ่งแวดล้อม

1.2.3 บทบาทหน้าที่ของนักวิจัยภาคสนาม

จากวิธีการศึกษาวิจัยข้างต้น บทบาทหน้าที่ของนักวิจัยภาคสนามประกอบด้วย การทำความเข้าใจชุมชน การสร้างความเข้าใจในแนวคิดของระบบแลกเปลี่ยนชุมชน ทำความเข้าใจประสบการณ์จากต่างประเทศและปรับเป็นรูปแบบที่เข้าใจง่ายเพื่อนำเสนอทางเลือกของรูปแบบต่างๆ ให้แก่ชุมชน ร่วมกับชุมชนในการออกแบบระบบแลกเปลี่ยนที่เหมาะสมกับชุมชน สังเกตผลการดำเนินการและผลที่เกิดขึ้นกับชุมชน ร่วมกับชุมชนสร้างดัชนีชี้วัด ออกแบบวิธีการเก็บข้อมูลและขั้นตอนการเก็บข้อมูลเพื่อวิเคราะห์ผลกระทบของระบบแลกเปลี่ยนชุมชนโดยแต่ละชุมชนหรือกลุ่มธุรกิจชุมชนอาจมีดัชนีชี้วัดที่ต่างกันเนื่องจากวัตถุประสงค์และรูปแบบของระบบแลกเปลี่ยนชุมชนอาจต่างกันระหว่างกลุ่ม

บทที่ 2

การคัดเลือกกลุ่มเข้าร่วมโครงการ

2.1 การคัดเลือกกลุ่มเข้าร่วมโครงการ

จากข้อมูลกลุ่มธุรกิจชุมชนที่มียอดจำหน่ายเกิน 250,000 บาทต่อปี นักวิจัยได้คัดเลือกกลุ่มตามหลักเกณฑ์ที่กล่าวถึงในหัวข้อ 1.2.2 ได้กลุ่มธุรกิจชุมชน 24 กลุ่ม กลุ่มต่างๆ เหล่านี้มีสมาชิกตั้งแต่ 20-819 คน กระจายอยู่ในพื้นที่ต่างๆ ทั่วประเทศ ประกอบด้วยกลุ่มในเขตกรุงเทพมหานคร 3 กลุ่ม ภาคเหนือ 2 กลุ่ม ภาคกลาง 2 กลุ่ม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 13 กลุ่ม และภาคใต้ 4 กลุ่ม

อย่างไรก็ตาม ในการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 มีกลุ่มอื่นๆ ที่ขอเข้าร่วมสังเกตการณ์ ทำให้ในการประชุมครั้งแรกมีกลุ่มต่างๆ เข้าร่วมประมาณ 30 กลุ่ม หลังจากการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 บางกลุ่มที่เข้มแข็งและคิดว่ากลุ่มอยู่ได้โดยไม่จำเป็นต้องมีระบบแลกเปลี่ยนชุมชน(นั่นคือไม่คิดว่าระบบแลกเปลี่ยนชุมชนจะเป็นประโยชน์ต่อกลุ่ม)จะถอนตัวจากโครงการ บางกลุ่มจะแนะนำกลุ่มใหม่ให้กับโครงการ โดยเป็นกลุ่มในเครือข่ายของคนที่มีขนาดเล็ก หรือยังไม่เข้มแข็งที่น่าจะได้รับประโยชน์จากระบบแลกเปลี่ยน ในขณะที่เดียวกันก็มีกลุ่มใหม่ๆ บางกลุ่มที่มีความสนใจในระบบแลกเปลี่ยนชุมชนแสดงความจำนงค์ที่จะเข้าร่วมในโครงการ เช่น กลุ่มที่จังหวัดพิษณุโลก กาญจนบุรี เป็นต้น การเข้าออกจากโครงการจึงเกิดขึ้นโดยตลอดระยะเวลา 10 เดือนของการศึกษาภาคสนาม โดยรวมแล้ว มีกลุ่มต่างๆ ที่ผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมภาคสนามของโครงการ(เช่น การประชุมเชิงปฏิบัติการ การจัดเวทีชาวบ้าน การเล่นเกมและบทบาทสมมติ) รวมประมาณ 40 กลุ่ม ดังสรุปในตารางที่ 1 ประกอบด้วยกลุ่มในเขตกรุงเทพมหานคร 4 กลุ่ม ภาคเหนือ 4 กลุ่ม ภาคกลาง 6 กลุ่ม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 20 กลุ่ม และภาคใต้ 6 กลุ่ม

ตารางที่ 1 รายชื่อกลุ่มที่เข้าร่วมโครงการวิจัยและพัฒนากระบวนการแลกเปลี่ยนชุมชนเพื่อการพึ่งตนเอง

Code	ภูมิภาค	ชื่อกลุ่ม	ที่อยู่	โทรศัพท์	ชื่อประธานกลุ่ม	ประเภทธุรกิจ	ครั้งที่ 1	ครั้งที่ 2	ครั้งที่ 3	เกิด/ ไม่เกิด
	กทม.	เครือข่ายองค์กรชุมชน คลองเตย	100/705 เคหะคลองเตย4 แขวงคลองเตย เขตคลองเตย กทม.10110	01-6899071	นายบุญเสริม ทองภู	อุตสาหกรรมอาหาร (ข้าวสาร)	✓	✓	✓	เพื่อน เสียชีวิต เกลอ
1	กทม.	ชุมชนรวมมิตรสัมพันธ์	9/1 ม.5 ต.คลองถนน เขตสายไหม กทม.10220	02-5527975	นายอนุภา ดินม่วง	อุตสาหกรรมอุปโภคบริโภค (ข้าว) และกำลังหาเครื่องมือ ทำถ่านอัดแท่งออกจำหน่าย	✓	✓	✓	
2	กทม.	กลุ่มแม่บ้านมิตรภาพ พัฒนา	100/10 ม.1 แขวงหนอง บอน เขตประเวศ กทม.	09-4554809	นางสมบุญ มีฮารน		ตัว แทน	ตัว แทน	✓	★
	กทม	เครือข่ายเศรษฐกิจชุมชน โชนบุรพา กทม.	20 หมู่บ้านซื่อตรง แขวงคลองถนน เขตสายไหม กทม.10220	02-9722288 02- 9721065	นางศศิธร กาญ จนทัต	ศูนย์กระจายสินค้าของ สมาชิกในเครือข่าย	✓	-	-	×

Code	ภูมิภาค	ชื่อกลุ่ม	ที่อยู่	โทรศัพท์	ชื่อประธานกลุ่ม	ประเภทธุรกิจ	ครั้งที่ 1	ครั้งที่ 2	ครั้งที่ 3	เกิด/ ไม่เกิด
3	ภาคเหนือ	ศูนย์ส่งเสริมอาชีพธุรกิจ ชุมชนตำบลเมืองนะ	203 ม.4 ต.เมืองนะ อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่ 50170	-	นายอุดม อมยิ้ม	อุตสาหกรรมอุปโภคบริโภค (ข้าวสาร,พืชผัก,อาหารสัตว์, ปศุสัตว์)	✓	✓	ตัว แทน	🕒
4	ภาคเหนือ	กลุ่มสตรีเพื่อธุรกิจชุมชน และพัฒนาอาชีพ บ้านทุ่งหลุก	137 ม.9 ต.เชียงดาว อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่	09-9501692	นางนงนกร ชัยชนะ ดารา		✓	✓	ตัว แทน	✗
	ภาคเหนือ	กลุ่มพัฒนาอาชีพสตรีอาสา	113 ม.3 ต.โคกหม้อ อ.ชุมแสง จ.นครสวรรค์	01-2809323	นายชูชีพ เดชอาจ		✓	✓	-	✗
5	ภาคเหนือ	กลุ่มบ้านเจ้าน้อย	ม.5 ต.ดงปะคำ อ.พรม พิราม จ.พิษณุโลก	09-0778980	นายจาก ใจพันธ์		-	✓	✓	★
6	ภาคกลาง	กลุ่มทอผ้าบ้านวังทอง	24 ม.13 ต.จระเข้ อ.อุทัย จ.สุพรรณบุรี 71170	01-9244509	นางกัลยา เทียงธรรม	อุตสาหกรรมสิ่งทอ (ผ้าทอหลากหลายชนิด)	✓	✓	✓	★

Code	ภูมิภาค	ชื่อกลุ่ม	ที่อยู่	โทรศัพท์	ชื่อประธานกลุ่ม	ประเภทธุรกิจ	ครั้งที่ 1	ครั้งที่ 2	ครั้งที่ 3	เกิด/ ไม่เกิด
7	ภาคกลาง	ออมทรัพย์เพื่อการผลิต ตำบลม่วงงาม	15/1 ม.8 ต.ม่วงงาม อ.เสนาห์ จ.สระบุรี	06-2573391	นายธงชัย ศรีสำแดง	อุตสาหกรรมรูปโภคบริโภค (ข้าวสาร,ปลาแห้ง), ศูนย์ การเรียนรู้เศรษฐกิจชุมชน ตำบลทิมสยาม	✓	✓	-	☆
8	ภาคกลาง	กลุ่มร้านค้าชุมชนตำบล ท่าเสา	66 ม.7 ต.ท่าเสา อ.ไทรโยค จ.กาญจนบุรี	09-9187663	นายพิพัฒน์ แก้วจิต คงทอง	ร้านค้าชุมชน	-	✓	✓	☆
	ภาคกลาง	กลุ่มบ้านหนองอ้อ	103 ม.3 ต.สิงห์ อ.โพธาราม จ.ราชบุรี	032-356920	นางศรีนวล วรศรีบุญ		-	✓	✓	×
9	ภาคกลาง	กลุ่มบ้านปรีดีใน	3 ม.2 ต.หัวน้ำขาว อ.เมือง จ.ตราด	09-5428925	นางสำเนา เป็ดแก้ว		-	-	✓	
	ภาคกลาง	เครือข่ายวนเกษตร	224 ม.1 ต.ลาดกระบัง อ.สนามชัยเขต จ.ฉะเชิงเทรา	038-597441	นายวิบูลย์ เข้มเฉลิม		-	-	✓	
10	ภาคกลาง	กลุ่มการแลกเปลี่ยนชุมชน บ้านวังใหม่	ม.4 ต.แก่งหางแมว อ.แก่งหางแมว จ.จันทบุรี				-	-	✓	

Code	ภูมิภาค	ชื่อกลุ่ม	ที่อยู่	โทรศัพท์	ชื่อประธานกลุ่ม	ประเภทธุรกิจ	ครั้งที่ 1	ครั้งที่ 2	ครั้งที่ 3	เกิด/ ไม่เกิด
11	ภาคกลาง	กลุ่มการแลกเปลี่ยนชุมชน บ้านส่วย	ม.2 ต.พวา อ.แก่งหางแมว จ.จันทบุรี				-	-	✓	
12	ภาคกลาง	กลุ่มการแลกเปลี่ยนระดับ ตำบลแก่งหางแมว	ต.แก่งหางแมว อ.แก่งหาง แมว จ.จันทบุรี				-	-	✓	
13	ภาคกลาง	เครือข่ายจังหวัดศรีสะเกษ					-	-	✓	
	ภาค ตะวันออก เชิงเหนือ	อินแปลง	143/3 ม.8 บ้านบัว ต.กุดบาก อ.กุดบาก จ.สกลนคร	09-2754610	นายประยัด โททุม พล	อุตสาหกรรมอาหาร (ไวน์ผลไม้พื้นบ้าน)	✓	-	-	×

Code	ภูมิภาค	ชื่อกลุ่ม	ที่อยู่	โทรศัพท์	ชื่อประธานกลุ่ม	ประเภทธุรกิจ	ครั้งที่ 1	ครั้งที่ 2	ครั้งที่ 3	เกิด/ ไม่เกิด
	ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	ประชาชนเกษตรพัฒนา (7 จังหวัดภาคอีสาน)	22 ถ.วงศ์คำภา อ.เมือง จ.มุกดาหาร 49000	042-612907 042-630622	นายสถาพร มณีโชติ	อุตสาหกรรมอุปโภคบริโภค (แปรรูปผลิตภัณฑ์เส้นใย ฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ เครื่องใช้ในครัวเรือน) เกษตรผสมผสาน	✓	-	-	✗
14	ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	กลุ่มเกษตรกรศูนย์รวมน้ำใจเกษตรทฤษฎีใหม่	55 ม.9 หองสะพังทอง ต.โพนงาม อ.คำชะอี จ.มุกดาหาร	042-636224	นางบัวเสียง ตรงดี	อุตสาหกรรมอาหาร (แปรรูป ถนอมอาหาร)	✓	✓	✓	☆
15	ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	ทอผ้าฝ้ายย้อมสีธรรมชาติ กลุ่มคำชะอีมีสุข	150 ม.1 บ้านคำชะอี ต.คำชะอี อ.คำชะอี จ.มุกดาหาร	042-635214	นายบุญท่าน กุลวงศ์	อุตสาหกรรมสิ่งทอ (ผ้าฝ้าย ทอมือ ผลิตภัณฑ์แปรรูป)	✓	✓	-	✗
16	ภาค ตะวันออกเฉียงเหนือ	เกษตรอินทรีย์ จักก	52/1 ต.บ้านโนนตากกลาง ต.เมืองปราสาท อ.โนนสูง จ.นครราชสีมา	01-7899504	สุรพงษ์ ปฐนจิตโต	เกษตรอินทรีย์ ปุ๋ยชีวภาพ สมุนไพรนำดูยก	✓	-	✓	☆

Code	ภูมิภาค	ชื่อกลุ่ม	ที่อยู่	โทรศัพท์	ชื่อประธานกลุ่ม	ประเภทธุรกิจ	ครั้งที่ 1	ครั้งที่ 2	ครั้งที่ 3	เกิด/ ไม่เกิด
	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	สหกรณ์ชุมชน	38/1 ม.2 ต.โนนจาน อ.กิ่งบัวลาย จ.นครราชสีมา	09-5750523	นายบรรยง แง่กุด เรือ	ร้านค้าชุมชน	✓	-	-	×
	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	วิสาหกิจชุมชนกบเมืองบัว (อ.บัวใหญ่)	ม.4 ต.หนองแจ้งใหญ่ อ.บัวใหญ่ จ.นครราชสีมา 30120	044-462426	นายจันทร์แดง คำลือ หาญ	วิสาหกิจชุมชน	✓	-	-	×
17	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	เครือข่ายกองทุนทาง ปัญญาและแนวคิดแวง ใหญ่	3 ม.4 ต.ดอนนิม อ.แวงใหญ่ จ.ขอนแก่น	06-2222090	นายวิฑูรย์ มงคล อินทร์	อุตสาหกรรมอาหาร, ปฏิรูป หรือปรับปรุงกระบวนการ ทางความคิดชุมชนสู่ความ เข้มแข็งพึ่งตนเองได้	✓	✓	-	×
	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	กลุ่มเลี้ยงโคไคร้ตะนะ	77 รัตนี น.2 ต.โนนทอง อ.แวงใหญ่ จ.ขอนแก่น	06-2222006	นายสุทธิ ชาดง		-	✓	-	×
	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	กลุ่มออมทรัพย์โนนข่า	92 ม.4 ต.โนนทอง อ.แวงใหญ่ จ.ขอนแก่น		นายพงศ์ พรหมวงศ์		-	✓	-	×

Code	ภูมิภาค	ชื่อกลุ่ม	ที่อยู่	โทรศัพท์	ชื่อประธานกลุ่ม	ประเภทธุรกิจ	ครั้งที่ 1	ครั้งที่ 2	ครั้งที่ 3	เกิด/ ไม่เกิด
	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	กลุ่มบ้านนาคานหัก	โรงเรียนบ้านนาคานหัก บ.นาคานหัก ต.กุดชุมแสง อ.หนองบัวแดง จ.ชัยภูมิ		อ.ปราโมทย์		-	✓	-	☺
18	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	ศูนย์การเรียนรู้พลังชุมชน ต.ห้วยบง	146 ม.7 บ.หนองหัน ต.ห้วยบง อ.เมือง จ.ชัยภูมิ		อ.จรัสศรี มาดีสุข สตีดิย์		✓	✓	✓	★
	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	กลุ่มบ้านโหล่น	311/2 ม.22 บ้านโหล่น ต.นางแดด อ.หนองบัวแดง จ.ชัยภูมิ	044-829014	นายไพจิตร วาฬย์ มนตรี		-	✓	✓	★
19	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	กลุ่มอนุเยาวชนรักต้นน้ำชี	297 ม.12 บ้านโหล่น ต.นางแดด อ.หนองบัวแดง จ.ชัยภูมิ	09-0135766	ค.ญ.ศุภวรรณ รากา แพง		-	-	✓	★
20	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	กลุ่มบ้านวังตอดตั้ง	56 บ้านวังตอดตั้ง ต.นางแดด อ.หนองบัวแดง จ.ชัยภูมิ	044-823999	นางพุดม ขวัญอน		-	-	✓	★

Code	ภูมิภาค	ชื่อกลุ่ม	ที่อยู่	โทรศัพท์	ชื่อประธานกลุ่ม	ประเภทธุรกิจ	ครั้งที่ 1	ครั้งที่ 2	ครั้งที่ 3	เกิด/ ไม่เกิด
21	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	กลุ่มโอได้น้อย	158 ม.4 บ้านสระสูง ต.โคกล่าม อ.ลำปลายมาศ จ.บุรีรัมย์	09-5827325	นายผาย สร้อยสระ กลาง		✓	-	✓	★
22	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	กลุ่มองค์กรชุมชนอีสาน การเกษตร	40 ม.8 บ.โนนเขวา ต.หัวฝาย กิ่งอ.แดนคง จ.บุรีรัมย์	09-2863427	นายคำเคื่อง ภาษี		-	-	✓	✗
23	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	ชุมชนบ้านสันติสุข	16 ม.11 บ.สันติสุข ต.นาไส่ อ.กุฉินทรม จ.ยโสธร		นางปราณี ศรีมันตะ		✓	✓	✓	★
23	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	กลุ่มพัฒนาชุมชนเพื่อการ พึ่งตนเอง	5 ม.11 ต.นาไส่ อ.กุฉิน ทรม จ.ยโสธร	07-0420776	นายอุดม โคสิน		-	-	✓	★
23	ภาค ตะวันออก เฉียงเหนือ	กลุ่มเกษตรยั่งยืนชุมชน ยอง	72 ม.4 ต.ก้ามก อ.กุฉินทรม จ.ยโสธร	01-5790237	นางทองศรี เทศไทย		-	-	✓	★

Code	ภูมิภาค	ชื่อกลุ่ม	ที่อยู่	โทรศัพท์	ชื่อประธานกลุ่ม	ประเภทธุรกิจ	ครั้งที่ 1	ครั้งที่ 2	ครั้งที่ 3	เกิด/ ไม่เกิด
	ภาคใต้	ชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์โดยชุมชนเกาะยาว	38/21 ม.1 ต.เกาะยาวน้อย อ.เกาะยาว จ.พังงา 82160	076-597244	ไม่มีมีเฉพาะฝ่าย รับผิดชอบงาน	แบบท่องเที่ยว (ชาวบ้านมีส่วนร่วม)	✓	-	-	✗
	ภาคใต้	กลุ่มสตรีอาสาพัฒนา ใจ (กัลแม)	109 ม.2 ต.ปกาไสย อ.เหนือคลอง จ.กระบี่	09-5945141, 01-7286927, 075-643476	นางจันทร์ฉายธานี, นายสมยศ ถิ่นปกาไสย	อุตสาหกรรมอาหาร กล้วย อบเนย กล้วยกวน กัลแม ขนมอบ	✓	✓	✓	✗
24	ภาคใต้	ศูนย์เรียนรู้พัฒนาเศรษฐกิจ ชุมชน	40/2 ม.2 ต.บ้านเกาะ อ.พรหมคีรี จ.นครศรีธรรมราช	075-338367	นายเรือง พุดทะพันธ์	กะปิ,ปลาแห้ง กุ้งแห้ง ค้ามัด ข้อมูลเศรษฐกิจ กล้วยอบ ทุเรียนกวน ไข่ ไบโกลาน กะลา ข่านลิเภา แกะหนัง ตะลุง นักร้องภาพ	✓	✓	✓	เพื่อน เสีย เกลอ
	ภาคใต้	กลุ่มผู้ผลิตกรงนกและหัว กรงนก	220/10 ม.2 ต.บ้านนา อ.จะนะ จ.สงขลา 90130	074-431305, 074-434520	นายอิสมาแอล เหยียบบวช	กรงนกเงือก	✓	✓	✓	★
	ภาคใต้	ชุมชนคีรีวง	192 ม.9 ต.กำโลน อ.ลานสกา จ.นครศรีธรรมราช	09-9086427	นายวิรัตน์ ตรีโชติ		-	-	✓	🕒
	ภาคใต้	กลุ่มร้านค้าชุมชนบ้าน ตะโล๊ะ	24/1 ม.8 ต.ปาดังเบซาร์ อ.สะเดา จ.สงขลา	074-329633	นายอับดุลเลาะห์ วงษ์ใหญ่	ร้านค้าชุมชน	-	✓	✓	🕒

★ ✗

หมายถึง เกิดระบบแลกเปลี่ยนในชุมชน
หมายถึง ไม่เกิดระบบแลกเปลี่ยน

🕒
เพื่อน เสีย เกลอ

หมายถึง กำลังพัฒนาระบบแลกเปลี่ยน
หมายถึง เกิดระบบแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน

2.2 ลักษณะของกลุ่มที่เข้าร่วมโครงการ

กลุ่มที่เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่ เป็นกลุ่มในชุมชนชนบท ยกเว้นกลุ่มในกรุงเทพมหานคร และกลุ่มผู้ผลิตกรงนกและหัวกรงนก อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา ที่มีลักษณะเป็นชุมชนเมือง อยู่ในเขตเทศบาลและอยู่ใกล้ตลาด กลุ่มส่วนใหญ่เป็นธุรกิจชุมชนที่มีลักษณะสำคัญ คือ สมาชิกร่วมคิดร่วมผลิต และร่วมรับประโยชน์

กลุ่มที่สนใจเข้าร่วมหรือสังเกตการณ์ในโครงการ มีทั้งกลุ่มที่เกิดใหม่เพราะการจัดทำระบบแลกเปลี่ยน และกลุ่มที่เกิดอยู่ก่อนแล้วและสนใจหรือยอมรับระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเข้าเป็นกิจกรรมหนึ่งของกลุ่ม

กลุ่มที่เกิดใหม่เพื่อทำกิจกรรมการแลกเปลี่ยนอย่างเดียว สมาชิกเป็นชาวบ้านทั่วไปที่สนใจ มีทั้งที่เป็นกลุ่มรวมตัวหลวมๆ ไม่มีการจัดในรูปแบบองค์กร เช่น กลุ่มบ้านเขาน้อย พิชญ์โลก หรือเป็นกลุ่มแลกเปลี่ยนที่มีการจัดระบบการบริหารจัดการ เช่น กลุ่มที่ใช้บุญกุศล 3 กลุ่ม คือ กลุ่มพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งตนเองบ้านสันติสุข กลุ่มพัฒนาชุมชนเพื่อการพึ่งพาตนเองบ้านโคกกลาง และกลุ่มเกษตรยั่งยืนหนองขย อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดยโสธร กลุ่มบุญกุศลบ้านสันติสุข คือ กลุ่มเบ็ญกุศลเดิมซึ่งเป็นกลุ่มที่เกิดก่อน โครงการวิจัยนี้

กลุ่มที่มีอยู่แล้วและยอมรับระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเป็นกิจกรรมใหม่ของกลุ่ม ได้แก่

กลุ่มธุรกิจชุมชน กลุ่มอาชีพ กลุ่มออมทรัพย์ต่างๆ มีการจัดองค์กรอย่างเป็นระบบ ส่วนใหญ่กลุ่มมีระบบบัญชีอยู่แล้ว กลุ่มที่เข้าร่วมระบบแลกเปลี่ยนชุมชน มีทั้งกลุ่มที่ประสบความสำเร็จในเชิงธุรกิจมาระยะเวลาหนึ่ง เช่น กลุ่มผู้ผลิตกรงนกและหัวกรงนก จะนะ กลุ่มทอผ้าบ้านวังทอง สุพรรณบุรี กลุ่มศิริวง นครศรีธรรมราช กลุ่มที่ก่อตั้งได้ไม่นานและยังไม่เข้มแข็งในเชิงธุรกิจ เช่น กลุ่มชุมชนรวมมิตรสัมพันธ์ กรุงเทพฯ กลุ่มศูนย์เรียนรู้พัฒนาเศรษฐกิจชุมชน นครศรีธรรมราช กลุ่มที่ไม่เข้มแข็งในเชิงธุรกิจแต่มีทุนทางสังคมสูง เช่น กลุ่มแม่บ้านมิตรภาพพัฒนา กรุงเทพฯ เป็นต้น กลุ่มเหล่านี้ส่วนใหญ่มีร้านค้าชุมชน นอกจากนี้ยังมีกลุ่มที่รวมตัวกันอยู่ก่อนแล้วเพื่อดำเนินกิจกรรมพัฒนาสภาพชุมชน เป็นกลุ่มที่มีความเข้มแข็ง เช่น กลุ่มศูนย์เรียนรู้พลังชุมชนหัวขบง จังหวัดชัยภูมิ กลุ่มอีโต้น้อย จังหวัดบุรีรัมย์

จะเห็นได้ว่า กลุ่มที่เข้าร่วมโครงการมีพื้นฐานที่ต่างกันทั้งทางเศรษฐกิจ สังคม ประสบการณ์และความสำเร็จในการรวมกลุ่ม พบว่า บางกลุ่มเข้าร่วมโครงการโดยคาดหวังว่าจะได้รับประโยชน์เนื่องจากการมีเครือข่าย หรือได้รับความช่วยเหลือจากภายนอก เป้าหมายการเข้าร่วมโครงการของกลุ่มในระยะแรกจึงไม่ใช่เพราะความสนใจต่อระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเสมอไป

บทที่ 3

การประชุมเชิงปฏิบัติการและการดำเนินกิจกรรมภาคสนาม

ในบทนี้จะกล่าวถึงการประชุมเชิงปฏิบัติการและการดำเนินกิจกรรมในพื้นที่ เพื่อแสดงถึงการพัฒนาแนวคิดและแนวทางการดำเนินโครงการในภาพกว้าง ซึ่งเป็นการพัฒนาและเรียนรู้ไปด้วยกันระหว่างนักวิจัยและชาวบ้านที่เข้าร่วมโครงการเนื่องจากในการวิจัยเชิงปฏิบัติการนั้นหากที่นักวิจัยจะกำหนดได้ว่าปัญหาและผลลัพธ์ที่จะเกิดขึ้นจะเป็นเช่นไร ส่วนรายละเอียดของการพัฒนาระบบแลกเปลี่ยนชุมชนของกลุ่มต่างๆ นั้นจะกล่าวถึงในบทที่ 4 บทที่ 5 และในรายงานกรณีศึกษา

การประชุมเชิงปฏิบัติการจัดขึ้น 3 ครั้ง เพื่อให้ผู้เข้าร่วมโครงการทุกคน ทั้งนักวิจัย ส่วนกลาง นักวิจัยภาคสนาม ที่ปรึกษาโครงการ และตัวแทนชุมชน รวมทั้งผู้เชี่ยวชาญจากต่างประเทศ ได้แลกเปลี่ยนความรู้ แนวคิด และประสบการณ์เกี่ยวกับระบบแลกเปลี่ยนชุมชน

การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 จัดขึ้นเมื่อวันที่ 27-29 มกราคม 2546 ที่หมู่บ้านสันติสุข ตำบลนาโถ อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร มีวัตถุประสงค์เพื่อสร้างความเข้าใจในหลักการของระบบแลกเปลี่ยนชุมชน เป็นการประชุมที่เป็นหัวใจสำคัญของการเริ่มต้นโครงการ

การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 จัดขึ้นเมื่อวันที่ 3-4 พฤษภาคม 2546 ที่วัดมะกรูด ตำบลม่วงงาม อำเภอเสนาห์ จังหวัดสระบุรี มีวัตถุประสงค์เพื่อติดตามรูปแบบการแลกเปลี่ยนที่ทดลองใช้

การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 3 จัดขึ้นเมื่อวันที่ 5-7 กันยายน 2546 ที่วัดไผ่ล้อม อำเภอเมือง จังหวัดตราด มีวัตถุประสงค์เพื่อสรุปผลการดำเนินงานที่ผ่านมา

การประชุมแต่ละครั้งมีระยะเวลาห่างกันประมาณ 4 เดือน เพื่อให้แต่ละกลุ่มได้มีเวลานำผลการประชุมสัมมนาไปพิจารณา ทำความเข้าใจในหมู่สมาชิก และทดลองปฏิบัติ ก่อนที่จะนำผลการปฏิบัติไปแลกเปลี่ยนกันในการประชุมครั้งต่อไป

3.1 การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1: สร้างความเข้าใจในหลักการของระบบแลกเปลี่ยนชุมชน

3.1.1 วัตถุประสงค์ และรูปแบบ

การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 จัดขึ้นเมื่อวันที่ 27-29 มกราคม 2546 ที่หมู่บ้านสันติสุข ตำบลนาโถ อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร อันเป็นที่ตั้งของกลุ่มแลกเปลี่ยนชุมชนกุดชุม ซึ่งเป็นชุมชนแรกในประเทศไทยที่มีการจัดระบบแลกเปลี่ยนชุมชนโดยใช้บัตรแลกเปลี่ยนที่เรียกว่า “บุญกุดชุม”

การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 เป็นการพบกันครั้งแรกของผู้มีส่วนร่วมในโครงการทุกฝ่าย การประชุมมีวัตถุประสงค์เพื่อให้ นักวิจัยและตัวแทนชุมชนได้พบปะ ทำความเข้าใจร่วมกัน

เกี่ยวกับความหมายและความสำคัญของระบบแลกเปลี่ยนชุมชน และใช้กรณีของกุดชุมเป็นตัวอย่างหนึ่งของระบบ

รายละเอียดของกำหนดการปรากฏใน ภาคผนวกที่ 1 รูปแบบของการประชุมประกอบด้วย การบรรยายโดยนักวิจัยในหัวข้อ “ทำไมต้องมีระบบแลกเปลี่ยนชุมชน” และ “ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนในต่างประเทศ” การเสวนาเรื่อง “ระบบแลกเปลี่ยนบุญกุดชุม” โดยคณะทำงานบุญกุดชุม นอกจากนี้ยังมีผู้เชี่ยวชาญเรื่องระบบแลกเปลี่ยนชุมชนในประเทศญี่ปุ่น และอาสาสมัครจากแคนาดาบรรยายและแสดงความคิดเห็นด้วย

ในการประชุม มีการสัมมนากลุ่มย่อยของกลุ่มธุรกิจชุมชนต่างๆ ในประเด็น “ระบบเงินตราชุมชนคืออะไร และ เงินบาทและเงินตราชุมชนต่างกันอย่างไร” การเล่นเกมบทบาทสมมติเกี่ยวกับระบบธนาคาร ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนแบบบัตรลงตัวเลข ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนแบบคู่มือการจัดตลาดนัดชุมชนและการทดลองใช้ “บุญกุดชุม” นอกจากนี้ยังมีการเล่าประสบการณ์ชุมชนของผู้นำชุมชนต่างๆ ที่โดดเด่นได้แก่ เจ้าอาวาสวัดบ้านลาดและผู้นำจากหมู่บ้านโสกชุมปุ่น ผู้นำกลุ่มอินแปลง กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิตตำบลม่วงงาม กลุ่มวิทย์ชุมชนคนภูพาน ชมรมการท่องเที่ยวเชิงอนุรักษ์โดยชุมชนเกาะขวาน้อย และกลุ่มอีได้น้อย

3.1.2 ผลการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1

1) ความเข้าใจและความสนใจต่อระบบแลกเปลี่ยนชุมชน

การประชุมปรากฏผลสำเร็จพอสมควรในการสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับระบบแลกเปลี่ยนชุมชนจากกลุ่มที่เข้าร่วม 24 กลุ่ม ตอบแบบสอบถาม 18 กลุ่ม พบว่ากว่ากลุ่มกว่าครึ่งหนึ่งมีความเข้าใจระบบแลกเปลี่ยนเพิ่มขึ้นมากภายหลังจากการประชุมเชิงปฏิบัติการ (ตารางที่ 2) โดยมีกลุ่มที่สนใจระบบแลกเปลี่ยนที่ใช้ในชุมชน (เช่นระบบคู่มือ ระบบบุญกุดชุม) 9 กลุ่ม ใช้ระหว่างชุมชน 7 กลุ่ม และไม่แน่ใจ 3 กลุ่ม การที่มีกลุ่มที่สนใจระบบแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชนมาก อาจเนื่องจากส่วนใหญ่เป็นกลุ่มธุรกิจชุมชนที่ต้องการซื้อวัตถุดิบ หรือขายสินค้ากับภายนอก นอกจากนี้ยังไม่พบความสัมพันธ์ที่ชัดเจนระหว่างขนาดของกลุ่มกับความเข้าใจและความสนใจต่อระบบแลกเปลี่ยนชุมชน

ตารางที่ 2 ผลการสำรวจความเข้าใจและความสนใจต่อระบบแลกเปลี่ยนชุมชนหลังการเข้าร่วม
ประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 (27-29 ม.ค. 46) ของกลุ่มธุรกิจชุมชน

จำนวน สมาชิกใน กลุ่ม (คน)	ความเข้าใจระบบแลกเปลี่ยนชุมชน หลังจากการประชุมเชิงปฏิบัติการ			ความสนใจระบบแลกเปลี่ยนชุมชน		
	มาก	ปานกลาง	น้อย หรือไม่ เข้าใจ	สนใจระบบ แลกเปลี่ยน ในชุมชน	สนใจระบบ แลกเปลี่ยน ระหว่าง ชุมชน	ไม่สนใจ/ไม่ แน่ใจ
10-100	2	3	-	1	2	2
101-200	2	1	-	2	1	
201-300	2	1	-	1	1	1
มากกว่า300	2	2	-	2*	3*	
ไม่ระบุ	2	1	-	3		
รวม	10	8	-	9	7	3

หมายเหตุ: * นับซ้ำ (ผู้สนใจทั้ง 2 ระบบ) มี 1 กลุ่ม

ที่มา: จากการสำรวจด้วยแบบสอบถาม

2) ผลการเล่นบทบาทสมมติเพื่อทดลองใช้ระบบแลกเปลี่ยนชุมชน

1. ระบบธนาคาร การเล่นเกมนี้ ทำให้ผู้เล่นเข้าใจถึงระบบเงินตราที่หมุนเวียนอยู่ในชีวิตประจำวัน เข้าใจการสร้างเงินในบัญชีของระบบเศรษฐกิจ เห็นข้อดีของการใช้ระบบเงินตรา คือมีความคล่องตัวในการแลกเปลี่ยน ทำให้ระบบเศรษฐกิจในชุมชนได้ แต่ก็เห็นข้อจำกัดคือ หากชุมชนใดไม่มีเงิน ก็จะเกิดการหยุดชะงักของการแลกเปลี่ยนและการผลิต การมีดอกเบี้ยจะทำให้ผู้ออมได้รับรายได้เพิ่มขึ้นจากดอกเบี้ย ในขณะที่ผู้กู้ต้องทำงานหนักขึ้น ส่วนหนึ่งเพื่อนำไปคืนเป็นดอกเบี้ย ผู้เล่นจะเห็นว่า ตัวเงินจริงๆ อาจจะน้อยกว่าตัวเลขเงินฝากในบัญชีธนาคาร ดังนั้น หากผู้ฝากถอนเงินพร้อมๆ กัน ธนาคารก็จะไม่สามารถนำเงินมาคืนผู้ฝากได้ ทำให้ธนาคารประสบปัญหา เกมดังกล่าว เล่นได้ง่าย ใช้เวลาสั้น และเข้าใจง่าย

2. ระบบบัตรแบบลงตัวเลข มีการปรับระบบแลกเปลี่ยนของญี่ปุ่นมาใช้ในการเล่นเกม โดยใช้ชื่อ “บัตรเฮง” ผู้เล่นสามารถระบุมูลค่าของบัตรได้เองโดยการกรอกตัวเลขมูลค่า ระบุวันที่แลกเปลี่ยน สินค้าที่แลกเปลี่ยน ชื่อผู้ให้บัตร (ได้รับสินค้าหรือบริการ) และชื่อผู้รับบัตร (ให้หรือจำหน่ายสินค้าหรือบริการ) ระบบดังกล่าวง่ายในการจัดการ เพราะหน่วยงานกลางทำหน้าที่เพียงผลิตบัตร โดยไม่จำเป็นต้องคำนึงถึงจำนวนบัตรที่ผลิต และมีลักษณะการใช้คล้ายเช็คธนาคาร ทำให้สมาชิกกลุ่มธุรกิจชุมชนที่เคยใช้เช็คลงตัวเลข เข้าใจระบบดังกล่าวได้อย่างรวดเร็ว แต่สำหรับ

ชาวบ้านทั่วไปที่ไม่ถนัดในการเขียนหรือไม่เคยใช้เช็ค ระบบดังกล่าวดูยากในการทำความเข้าใจ และยุ่งยากในการเขียนหรือจดบันทึกรายการ ในการปฏิบัติจริง ความไว้นี้เชื่อใจต่อผู้ออกบัตร จะเป็นประเด็นสำคัญ เพราะหากผู้ออกบัตรไม่เป็นที่เชื่อถือของสมาชิกแล้ว ก็จะไม่มีการรับบัตรของเขา กรณีนี้ต่างกับระบบเงินตราจากธนาคารกลาง ซึ่งผู้รับธนบัตรจะไม่สนใจว่ารับธนบัตรมาจากใครตราใบที่ธนบัตรนั้นชำระหนี้ได้ตามกฎหมาย เกมระบบบัตรชุมชนจะแสดงให้เห็นว่า ในระยะยาว ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนสามารถเหนี่ยวนำให้เกิดการปรับเปลี่ยนการผลิตภายในชุมชนได้ โดยสมาชิกจะพยายามผลิตเพื่อตอบสนองความต้องการของสมาชิกชุมชนมากขึ้น

3. ระบบคูปอง เป็นระบบที่มีหน่วยงานกลางของชุมชนพิมพ์คูปองออกมาใช้โดยคูปอง 1 ใบจะมีค่าที่แน่นอน เช่น อาจเทียบเท่ากับแรงงาน 1 ชั่วโมง หรือ เงิน 1 บาท หรือกล้วย 1 หวี ผู้เล่นเกมดังกล่าวจะเห็นว่า หากสมาชิกในชุมชนยอมรับการใช้คูปองของชุมชน และสามารถใช้คูปองแทนเงินบาท หรือใช้คูปองร่วมกับเงินบาทได้ สมาชิกก็จะมีเงินบาทเหลือไปใช้หนี้ คูปองซึ่งเป็นเสมือนเงินตราชุมชนจะไม่ไหลออกไปสู่ภายนอกชุมชน ในระยะยาวแล้ว เศรษฐกิจชุมชนจะเข้มแข็งขึ้น

สิ่งที่ระบบแลกเปลี่ยนชุมชน(ไม่ว่าจะเป็นระบบบัตรแลกเปลี่ยนที่เขียนมูลค่าเอง หรือคูปองที่แต่ละใบมีมูลค่าแน่นอน) มีลักษณะเหมือนกัน คือ ต้องรู้ข้อมูลว่าสมาชิกคนใดผลิตสินค้าอะไร การมีบัตรข้อมูล หรือ การประชุม หรือการสื่อสาร เช่น หนังสือพิมพ์ชุมชน เสียงตามสาย วิทยุชุมชน จึงเป็นสิ่งสำคัญ นอกจากนี้แต่ละระบบต่างก็มีผลต่อการออมเงินบาท ส่วนรูปแบบแลกเปลี่ยนที่เหมาะสมของแต่ละชุมชนจะเป็นอย่างไรนั้น ขึ้นอยู่กับลักษณะทางสังคมและเศรษฐกิจของชุมชนนั้นๆ ซึ่งเป็นประเด็นที่จะต้องศึกษาวิจัยต่อไป

4. การทดลองใช้บุญกุศลชุมชน

ในตอนเข้าก่อนการเริ่มประชุม ชุมชนกุศลได้จัดตลาดนัดชุมชนในหมู่บ้านเพื่อให้สมาชิกผู้เข้าร่วมประชุมได้ทดลองใช้บุญกุศลชุมชน ในขั้นต้น คณะกรรมการบุญกุศลชุมชนได้แจกบุญกุศลชุมชนให้แก่ผู้เข้าร่วมประชุมจำนวนหนึ่งเพื่อทดลองใช้ โดยมีเงื่อนไขว่า ผู้รับบุญกุศลชุมชนห้ามนำบุญออกนอกชุมชน เหตุผลหนึ่งเนื่องจากการนำบุญกุศลออกป็นนอกพื้นที่จะขัดกับข้อกำหนดของธนาคารแห่งประเทศไทยและขัดกับข้อตกลงของสมาชิกบุญกุศลชุมชนเองที่ห้ามการนำบุญออกพื้นที่ และจะต้องมีการนำบุญที่ได้รับในเบื้องต้นคืนแก่กรรมการภายในระยะเวลาที่กำหนด

การใช้บุญกุศลชุมชน ใช้สะดวกเนื่องจากแต่ละใบกำหนดมูลค่าเท่ากับหนึ่งบุญ ดังนั้น จึงขึ้นกับการตกลงและความพอใจระหว่างผู้ซื้อและผู้ขายว่า จะขายกี่บาท กี่บุญ การใช้บุญจึงเป็นเสมือนส่วนลดเงินบาทที่ให้กับผู้ซื้อ สินค้าที่สมาชิกชุมชนกุศลนำมาขายในตลาดนัด ส่วนใหญ่คือสินค้าที่ผลิตเองในชุมชนหรือมีอยู่ในชุมชน เช่น มะขาม คื่นหอย ผักตบชวา ฟักบ้าน ไข่เค็ม บางรายทำอาหารหรือขนมมาขาย รายที่ทำอาหารมาและขายดีในวันแรก จะทำอาหารมาเพิ่มในวันที่สอง

สินค้าบางอย่างที่มีผู้ซื้อตามถึงแต่ไม่มีสินค้าในวันแรก ก็จะมีการนำมาวางขายในวันที่สอง แสดงให้เห็นถึงความพยายามที่จะตอบสนองความต้องการของผู้ซื้อ

ในทีนั้น มีพ่อค้าจากนอกพื้นที่นำอาหารว่างมาขายแต่ไม่ยินดีรับบุญกุศล ทำให้ผู้เข้าร่วมประชุมบางรายเกิดข้อสงสัย อันที่จริงแล้ว เป็นเรื่องปกติที่ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนจะใช้จำกัดเฉพาะสมาชิกที่ยอมรับในระบบ ซึ่งในกรณีชุมชนกุศุม มีสมาชิกบุญ 25 ครั้วเรือน จากครั้วเรือนทั้งหมดบ้านกว่า 30 ครั้วเรือน

เนื่องจากต้องมีการนำบุญไปคืนแก่คณะกรรมการบุญ ผู้เข้าร่วมประชุมจากนอกพื้นที่ซึ่งเป็นผู้รับบุญและใช้จ่ายบุญไปแล้วจึงต้องหาวิธีนำบุญกลับคืนมา สิ่งที่สามารถทำได้ คือ การนำสิ่งของคนออกมาแลกเปลี่ยนเพื่อให้ได้เงินบุญกลับคืนมา สินค้าที่นำมาแลกเปลี่ยนจึงเป็นสินค้านอกชุมชนที่น่าคิดขึ้นมาแล้วนำมาขายในราคาพิเศษ เช่น ขนมะขบเคี้ยว แอปเปิ้ล เสื้อผ้า เครื่องใช้ เทปเพลง ผู้ซื้อจะมีทั้งสมาชิกชุมชนกุศุม และสมาชิกภายนอก

ในตอนสุดท้ายก่อนสิ้นสุดการประชุม ได้มีสมาชิกบุญกุศุมเข้ามาถามว่า บุญที่เขาใช้ซื้อเทปเพลงจากผู้เข้าร่วมประชุมจากภายนอกนั้นได้ถูกส่งคืนให้แก่กรรมการบุญหรือไม่ ทั้งนี้ชาวบ้านกุศุมดังกล่าวบอกว่า เขาซื้อเทปจากภายนอกเพราะเชื่อว่า บุญที่เขาใช้ไปนั้นจะกลับเข้าสู่กุศุมอีก หากบุญต้องออกสู่ภายนอก เขาก็จะไม่ซื้อเทปนั้น แสดงให้เห็นถึงความซื่อสัตย์และความเคร่งครัดต่อข้อตกลงของสมาชิกกุศุม และแสดงให้เห็นว่า สมาชิกใช้บุญนั้นเพราะเชื่อว่าจะไม่ทำให้เงินตราไหลออกสู่ภายนอก

ผลการทดลองใช้บุญกุศุม ทำให้เห็นประโยชน์ในการประหยัดเงินบาท การให้ส่วนลดเงินบาทเพื่อช่วยเหลือกันเอง และความพยายามผลิตหรือเสนอขายจากสิ่งที่มีในชุมชน โดยพิจารณาจากความต้องการของสมาชิกในชุมชน ซึ่งการรู้ความต้องการทำได้ไม่ยาก เนื่องจากกลุ่มเล็กและมีการซักถามหรือบอกสิ่งที่ตนต้องการได้ สิ่งที่คุณเหมือนจะยุ่งยากที่สุด คือในขั้นแรกที่คณะกรรมการจะต้องจัดสรรบุญให้แก่สมาชิกแต่ละคน ว่าจัดสรรมากน้อยเพียงใด ความต้องการบุญทั้งระบบจะเป็นเท่าไร ขอบเขตพื้นที่การใช้บุญไม่น่าจะเป็นข้อจำกัดเนื่องจาก การขยายพื้นที่หรือจำนวนสมาชิกไม่ใช่วัตถุประสงค์ของการใช้ระบบแลกเปลี่ยนตราบาทเท่าที่กลุ่มหรือชุมชนมีสินค้าสำหรับแลกเปลี่ยนที่ตอบสนองความต้องการของสมาชิกได้ในระดับหนึ่ง หรือมีสินค้าที่ทั้งผู้ให้และผู้รับยินดีที่จะแลกเปลี่ยนกัน

3) ผลต่อความเชื่อมั่นในการใช้บุญกุศุม

ชาวบ้านหมู่บ้านสันติสุขมีความมั่นใจในการใช้ระบบบุญกุศุมมากขึ้น ส่วนหนึ่งเนื่องจากการเกิดโครงการวิจัยและพัฒนาระบบแลกเปลี่ยนชุมชนนี้ได้ยอมรับกุศุมเป็นตัวอย่างหนึ่งของการพัฒนาระบบแลกเปลี่ยนชุมชนในประเทศไทย นอกจากนี้ ในการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 ยังมี

เจ้าหน้าที่ของรัฐเข้าร่วมและสนับสนุนความคิดริเริ่มในเรื่องระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเพื่อชุมชนเข้มแข็ง เช่น ผู้กำกับการตำรวจภูธร อำเภอเกษตรและพัฒนากิจจังหวัด

4) ผลด้านอื่นๆ

การประชุมเชิงปฏิบัติการทำให้ธุรกิจชุมชนจากต่างพื้นที่รู้จักกันมากยิ่งขึ้น อันเป็นประโยชน์ในการเรียนรู้และสร้างเครือข่าย

3.2 กิจกรรมภาคสนามหลังการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 (กุมภาพันธ์ – เมษายน 2546)

หลังการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 ผู้นำกลุ่มต่างๆ จะนำประสบการณ์และบทเรียนที่ได้รับจากการประชุมไปถ่ายทอดให้แก่สมาชิกในกลุ่มหรือในชุมชนของตน นักวิจัยจะลงพื้นที่พบกับชาวบ้านอย่างน้อยอีก 5 ครั้ง และจัดประชุมเชิงปฏิบัติการอีก 2 ครั้ง ในช่วงระยะเวลาอีก 7 เดือนที่เหลือ (กุมภาพันธ์ถึงสิงหาคม) โดยในขั้นต้น นักวิจัยจะทำความเข้าใจชุมชนให้มากขึ้น และสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับระบบแลกเปลี่ยนให้แก่สมาชิกในชุมชน สนับสนุนให้สมาชิกในชุมชนเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลรายรับรายจ่ายของครัวเรือน เพื่อให้รู้ปริมาณและชนิดของสินค้าที่ต้องการและวิเคราะห์ว่าสินค้านั้นมีผลผลิตอยู่แล้วในชุมชนหรือไม่ หรือสินค้าใดที่ชุมชนอาจผลิตเพิ่มขึ้นได้

สรุปผลการดำเนินงานในระยะ 3 เดือน (กุมภาพันธ์ – เมษายน 2546) เป็นดังนี้

- 1) แม้ว่าการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 จะทำให้ผู้นำกลุ่มหลายกลุ่มมีความสนใจระบบแลกเปลี่ยนชุมชน แต่ส่วนใหญ่ยังขาดความเข้าใจที่ชัดเจนเกี่ยวกับวิธีการ และยังไม่มั่นใจว่าระบบแลกเปลี่ยนชุมชนจะช่วยตอบปัญหาหรือเป็นประโยชน์ต่อกลุ่มอย่างไร การสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเป็นสิ่งที่ทำได้ไม่ง่ายนัก โดยเฉพาะในด้านประโยชน์ของระบบทั้งนี้เนื่องจาก ประโยชน์ยังไม่ได้เกิดขึ้นให้เห็นจริงในทันที และไม่มีตัวอย่างที่เห็นได้ชัด แม้แต่ในกรณีของเกษตรซึ่งเป็นกลุ่มแลกเปลี่ยนที่เกิดขึ้นก่อนก็ยังไม่อยู่ในขั้นตอนของการพัฒนาระบบ
- 2) กลุ่มธุรกิจชุมชนที่ให้ความสำคัญกับผลประโยชน์ทางธุรกิจของกลุ่มและเห็นว่าธุรกิจของกลุ่มยังดำเนินได้ดีด้วยดี มีแนวโน้มที่จะไม่เห็นประโยชน์ของระบบดังกล่าว
- 3) ในกรณีของชุมชนที่ไม่สามารถผลิตสินค้าจำหน่ายได้ภายในกลุ่ม เช่น ชุมชนในกรุงเทพมหานครและในจังหวัดภาคใต้ซึ่งไม่สามารถปลูกข้าว หอมกระเทียมได้ และจำเป็นต้องซื้อสินค้าจากภายนอก กลุ่มธุรกิจชุมชนลักษณะดังกล่าวจำเป็นต้องมีการแลกเปลี่ยนสินค้าและวัตถุดิบระหว่างกลุ่มหรือระหว่างชุมชนโดยมีร้านค้าชุมชนเป็นศูนย์กลาง คาดว่าจะนำระบบแลกเปลี่ยนชุมชนมาใช้ในร้านค้าชุมชน ส่วนรูปแบบอาจเป็นการหักบัญชีหรือระบบคูปอง ซึ่งจะต้องทำการศึกษาวิจัยต่อไป

- 4) จนถึงเดือนเมษายน 2546 กลุ่มที่เข้าร่วมโครงการส่วนใหญ่ยังอยู่ในขั้นตอนการวิเคราะห์รายรับรายจ่ายของชุมชนและทำความเข้าใจเกี่ยวกับระบบแลกเปลี่ยนชุมชน แต่บางกลุ่มก็เริ่มวางแนวทางในการจัดระบบแลกเปลี่ยนชุมชนแล้ว
- 5) โดยสรุป มีความเป็นไปได้ที่จะเกิดระบบแลกเปลี่ยนชุมชน 2 ลักษณะ คือ ระบบที่ใช้กับร้านค้าชุมชน และระบบที่ใช้ระหว่างสมาชิกในชุมชน (เช่น กรณีกุดชุม)
- 6) หลังการจัดกิจกรรมภาคสนาม ทีมวิจัยประเมินว่าจะมีกลุ่มเข้าร่วมโครงการเหลือประมาณ 20 กลุ่ม โดยมีกลุ่มที่มีศักยภาพเป็นกลุ่มนำร่องประมาณ 7-10 กลุ่ม กลุ่มที่มีศักยภาพดังกล่าวมีลักษณะสำคัญคือ ผู้นำชุมชนหรือกลุ่มธุรกิจชุมชนมีความสนใจและกระตือรือร้นที่จะผลักดันให้เกิดระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเนื่องจากเห็นว่าระบบดังกล่าวจะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน
- 7) ปัญหาและอุปสรรคในการดำเนินงานภาคสนาม
 - ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนที่ใช้บัตรแลกเปลี่ยนชุมชนอย่างที่ใช้ในกุดชุมเป็นเรื่องใหม่สำหรับเศรษฐกิจชุมชนไทย ประกอบกับมีระยะเวลาจำกัด จำเป็นที่นักวิจัยทั้งทีมเอกสารและทีมภาคสนามจะต้องทำงานใกล้ชิดกันและแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างกันให้มากขึ้น นอกจากนี้การจำกัดของระยะเวลาและงบประมาณยังเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินวิธีวิจัยแบบมีส่วนร่วมของชุมชนซึ่งต้องการระยะเวลายาวในการลงพื้นที่ภาคสนามเพื่อทำความเข้าใจชุมชน
 - ในบางกลุ่ม ผู้นำชุมชนจะเป็นผู้ตัดสินใจเข้าร่วมหรือไม่เข้าร่วมโครงการ หากผู้นำยังไม่เห็นประโยชน์หรือยังไม่เข้าใจชัดเจนเกี่ยวกับระบบแลกเปลี่ยนชุมชน ผู้นำก็มีแนวโน้มที่จะปฏิเสธการเข้าร่วมโครงการตั้งแต่ต้น
 - ในบางกลุ่ม สมาชิกมีส่วนร่วม แต่ผู้นำที่เข้าร่วมประชุมเชิงปฏิบัติการไม่สามารถถ่ายทอดความเข้าใจสู่สมาชิกในชุมชนได้
 - นักวิจัยภาคสนามมีบทบาทที่จะให้ข้อมูลและสร้างความเข้าใจเกี่ยวกับระบบแลกเปลี่ยนชุมชนแก่สมาชิกในชุมชนในขณะที่ต้องทำความเข้าใจสภาพสังคมเศรษฐกิจชุมชนไปพร้อมๆ กันด้วย ขณะนักวิจัยภาคสนามซึ่งทำงานกันคนละพื้นที่ จึงต้องมีการประชุมร่วมกันอยู่เสมอเพื่อแลกเปลี่ยนความคิดเห็นแลกเปลี่ยนประสบการณ์เกี่ยวกับวิธีการทำงาน เพื่อปรับแนวทางการทำงานให้สอดคล้องกัน และเข้าใจจุดมุ่งหมายของระบบแลกเปลี่ยนชุมชนร่วมกัน

3.3 การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 : ติดตามรูปแบบการแลกเปลี่ยนที่ทดลองใช้

การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 จัดขึ้นที่วัดมะกรูด ตำบลม่วงงาม อำเภอสทิงพระ จังหวัดสงขลา ในวันที่ 3-4 พฤษภาคม 2546 นับเป็นระยะเวลาประมาณกว่า 3 เดือนหลังจากการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 ที่กลุ่มและชุมชนต่างๆ ได้นำแนวคิดเรื่องระบบแลกเปลี่ยนไปหารือกับสมาชิกหรือเริ่มทดลองใช้

การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 นี้มีวัตถุประสงค์เพื่อให้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างผู้นำกลุ่มธุรกิจชุมชนที่เข้าร่วมโครงการเกี่ยวกับความต้องการของชุมชนที่เชื่อมโยงกับความต้องการระบบแลกเปลี่ยนชุมชน ผลการนำการนำระบบแลกเปลี่ยนชุมชนไปทดลองใช้ความเป็นไปได้ ปัญหา อุปสรรคและรูปแบบของระบบแลกเปลี่ยนที่คิดว่าเหมาะสมกับชุมชนของตน มีกลุ่มเข้าร่วมการประชุม 24 กลุ่ม เป็นกลุ่มที่เคยเข้าร่วมการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 1 ที่กลุ่ม 15 กลุ่ม เป็นกลุ่มใหม่ที่นักวิจัยได้ลงพื้นที่แนะนำระบบแลกเปลี่ยนหลังการประชุมครั้งที่ 1 หรือเป็นกลุ่มที่มีความสนใจเข้าร่วมอีก 9 กลุ่ม แสดงให้เห็นว่าระบบแลกเปลี่ยนชุมชนได้รับความสนใจจากกลุ่มต่างๆ ไม่น้อย

ผลที่ได้รับจากการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2

ก่อนการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 โครงการมีข้อสรุปว่า ผลจากการที่นักวิจัยภาคสนามได้ลงไปแนะนำและเล่นเกมต่างๆกับชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านมีความสนใจระบบแลกเปลี่ยน แต่บางกลุ่มสมาชิกไม่คิดว่าระบบจะเกิดขึ้นได้ในชุมชนของตน เนื่องจากอยู่ใกล้เมือง มีความสะดวกในการติดต่อค้าขาย และซื้อสินค้าด้วยเงินบาท และตลาดก็เปิดโอกาสให้เลือกซื้อสินค้าได้มากกว่าชาวบ้านส่วนใหญ่เห็นว่า ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนมีประโยชน์แต่ยุ่งยาก ระบบบุญกุศลก็เป็นระบบที่มีความซับซ้อน เช่น ต้องทำบัตรแลกเปลี่ยนชุมชน ต้องมีคณะกรรมการจัดการระบบ ต้องมีการใช้ทั้งบาทและบุญกุศลสับสน

อย่างไรก็ตาม ในการประชุมครั้งที่ 2 นี้กลุ่มห้วยบง จังหวัดชัยภูมิ ซึ่งเป็นกลุ่มที่ติดตามเรื่องระบบแลกเปลี่ยนชุมชนของกุศลมาตั้งแต่เมื่อครั้งเป็น “เบ๊ยกุศล” ได้เล่าให้ที่ประชุมฟังว่าได้เริ่มทดลองใช้ระบบแลกเปลี่ยนสินค้ากับสินค้าโดยตรงโดยการจัดตลาดนัดชุมชน ระบบแลกเปลี่ยนสินค้าโดยตรงของกลุ่มห้วยบง จังหวัดชัยภูมิ ได้รับความสนใจจากสมาชิกที่เข้าร่วมประชุมมาก เนื่องจากเห็นว่า เป็นระบบที่ใกล้เคียงกับระบบแลกเปลี่ยนดั้งเดิมที่ชุมชนเคยปฏิบัติ และไม่มีต้นทุนในการจัดการที่ยุ่งยากซับซ้อนแต่อย่างใด

นอกจากกลุ่มห้วยบงแล้ว กลุ่มผู้ผลิตกรงนกและหัวกรงนก อำเภอนะบือ จังหวัดสงขลา ได้เล่าว่า กลุ่มมีระบบแลกเปลี่ยนแบบหักบัญชีมานานแล้ว โดยสมาชิกนำกรงนกที่ผลิตมาแลกกับอาหารนก วัสดุทำกรงนก หรือสินค้าอื่นๆ ในร้านค้าชุมชน ระบบแลกเปลี่ยนระหว่างสมาชิกกับกลุ่มทอผ้าก็มีอยู่เช่นกันในกลุ่มทอผ้าวังทอง จังหวัดสุพรรณบุรี ในเวทีการประชุมส่วนใหญ่จึง

กลายเป็นการเล่าเรื่องพื้นสิ่งที่ชุมชนเคยมีมาในอดีตและสิ่งที่ชุมชนมีปฏิบัติอยู่บ้างในปัจจุบัน มีข้อสรุปจากการประชุมว่า ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนมีอยู่แล้วในชุมชนในอดีต แต่ปัจจุบันได้เลือนหายไป หรือในบางกลุ่มอาจยังมีอยู่แต่ไม่มีการจัดการที่เป็นระบบ

นอกจากนี้ บางกลุ่มเริ่มเล็งถึงแนวทางในการแลกเปลี่ยนที่คาดว่าจะจัดให้มีขึ้น เช่น บริการวิ่งรถมอเตอร์ไซด์แลกกับอาหารปรุงสำเร็จจากแม่บ้าน กลุ่มเพื่อน-เสี้ยว-เกลอเล็งถึงแนวทางการแลกเปลี่ยนระหว่างชุมชน

โดยสรุป การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 ได้มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นเกี่ยวกับแนวทางการจัดระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเป็นสาระหลัก (ต่างจากครั้งแรกที่เน้นแลกเปลี่ยนแนวคิด) ชาวบ้านได้เห็นแนวทางที่เป็นรูปธรรมของการจัดระบบมากขึ้น และมีกำลังใจที่จะกลับไปพัฒนาระบบแลกเปลี่ยนชุมชนในพื้นที่ของตน

3.4 กิจกรรมภาคสนามหลังการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2

ข้อสรุปจากการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 การเกิดระบบแลกเปลี่ยนอย่างเช่นที่กุดชุมหรือในชุมชนต่างประเทศซึ่งใช้บัตรแลกเปลี่ยนชุมชน หรือใช้การลงบัญชีนั้นเกิดขึ้นได้ยากอาจเป็นเพราะ

1. รูปแบบดังกล่าวมีวิธีการปฏิบัติ(ต้องลงบัญชี หรือต้องใช้ทั้งบาททั้ง “บุญ”)และการจัดการ (ต้องมีหน่วยกลางดูแล) ที่อาจไม่เหมาะกับสังคมชนบทไทย
2. การเริ่มต้นด้วยการแนะนำรูปแบบของกุดชุมซึ่งเป็นรูปแบบจากต่างประเทศ และการแนะนำรูปแบบอื่นๆ จากต่างประเทศ เป็นการเริ่มต้นที่กระโดดข้ามพื้นฐานของการแลกเปลี่ยนแบบดั้งเดิมที่มีอยู่ในสังคมไทย คือ การให้และแบ่งปัน การแลกเปลี่ยนสินค้าโดยตรง และการแลกเปลี่ยนแรงงาน ทำให้ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนดูเหมือนเป็นแนวคิดใหม่ที่ยุ่งยาก การเริ่มต้นด้วยระบบการแลกเปลี่ยนสินค้าโดยตรงอาจมีความสอดคล้องมากกว่า

หลังจากการประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 2 หลายกลุ่มเห็นแนวทางที่ชัดเจนขึ้นในการจัดระบบแลกเปลี่ยนชุมชน และได้เริ่มต้นทดลองใช้ระบบแลกเปลี่ยนสินค้ากับสินค้าโดยตรงในทำนองเดียวกับกลุ่มห้วยบง พบว่าได้รับความสนใจจากสมาชิกในชุมชน เนื่องจากเป็นระบบที่ใกล้เคียงกับระบบแลกเปลี่ยนดั้งเดิมที่ชุมชนเคยปฏิบัติ และไม่มีการจัดการที่ยุ่งยากซับซ้อน สมาชิกได้มีโอกาสพบปะพูดคุยอย่างเป็นกันเอง ไม่ใช้การพบปะในการประชุมอย่างเช่นที่พบกันเมื่อมีการประชุมหมู่บ้าน²

² สันทนากับสมาชิกกลุ่มห้วยบง จังหวัดชัยภูมิ 23 ตุลาคม 2546

ในขณะเดียวกัน กลุ่มเกษตรกรทฤษฎีใหม่ มุคดาหารและกลุ่มเกษตรกรอินทรีย์เมืองปราสาท นครราชสีมา ได้พัฒนาระบบแลกเปลี่ยนของตนเองโดยใช้บัตรแลกเปลี่ยนชุมชนทำนองเดียวกับ ชุม เป็นที่น่าสังเกตว่ากลุ่มทั้งสองมีลักษณะคล้ายกัน คือ มีนักวิจัยอยู่ใกล้ชิดกับพื้นที่อย่างต่อเนื่อง และมีผู้นำกลุ่มที่มีความกระตือรือร้น เป็นนักพัฒนา กล้าคิดใหม่และกล้าทดลอง

เพื่อสนับสนุนระบบแลกเปลี่ยนที่เริ่มดำเนินการได้ในหลายกลุ่ม โครงการวิจัยจึงมี นโยบายที่จะให้ความช่วยเหลือกลุ่มต่างๆ เริ่มเกิดระบบแลกเปลี่ยนกลุ่มละ 3,000 บาท เพื่อเป็น ค่าใช้จ่ายในการพิมพ์บัตรแลกเปลี่ยน ชื่อกระดานข่าวสำหรับให้สมาชิกแจ้งความจำนงค์ของ ที่ ต้องการแลกเปลี่ยน หรือวัสดุอุปกรณ์อื่นๆ แต่ทั้งนี้ กลุ่มต้องเขียนโครงการและสิ่งที่ต้องการ มาสั้นๆ

3.5 การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 3 : สรุปผลการดำเนินงานและสรุปบทเรียน

การประชุมเชิงปฏิบัติการครั้งที่ 3 จัดขึ้น ณ วัดไผ่ล้อม อำเภอเมือง จังหวัดตราด ประกอบด้วยกลุ่มจากกรุงเทพมหานคร 2 กลุ่ม ภาคกลาง 3 กลุ่ม ภาคเหนือ 2 กลุ่ม ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ 11 กลุ่ม ภาคใต้ 4 กลุ่ม และกลุ่มใหม่ที่เข้าร่วมสังเกตการณ์ 4 กลุ่ม คือ กลุ่มบ้านเป็ดโคกใน จังหวัดตราด เครือข่ายวนเกษตร จังหวัดฉะเชิงเทรา กลุ่มสหกรณ์ปฏิรูปที่ดิน หนองปรือ จังหวัดกาญจนบุรี และกลุ่มเครือข่ายสหกรณ์การเกษตรชุมชนอำเภอคลองท่อม จังหวัดกระบี่ การมีกลุ่มใหม่ๆ เข้าร่วมสังเกตการณ์แสดงให้เห็นว่า ชุมชนชนบทไทยให้ความสนใจต่อระบบ แลกเปลี่ยนชุมชนอยู่ไม่น้อย

รูปแบบของการสัมมนาประกอบด้วย การนำเสนอความก้าวหน้าของโครงการโดยนักวิจัย การฉายวิดีโอทัศน์ประสบการณ์ของกลุ่มต่างๆ การสัมมนากลุ่มย่อยในประเด็นบทเรียนจากระบบ แลกเปลี่ยนชุมชน และการนำเสนอผลการสัมมนาของกลุ่มย่อยต่อที่ประชุมใหญ่

สรุปข้อคิดเห็นจากการสัมมนา มีดังนี้

1. หลักการของระบบแลกเปลี่ยนชุมชน เป็นทางเลือกและเป็นเครื่องมือบนฐานแนวคิด การพึ่งพาตนเองของชุมชน เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในชุมชน เป็นการ พัฒนาวัฒนธรรมดั้งเดิม มีการเอื้ออาทรและเอาใจใส่ต่อกัน ช่วยเหลือกัน ไม่เอาเรื่อง ทุนมาเป็นตัวตั้ง เป็นการนำหลักเศรษฐกิจพอเพียงมาปรับใช้
2. วิธีการแลกเปลี่ยนควรให้ชุมชนเป็นผู้กำหนดเองเพื่อช่วยกันปรับปรุงแก้ไข ไม่ตั้งราคา สินค้าที่เป็นผลผลิตของชุมชน เพราะจะทำให้ผู้แลกเปลี่ยนคำนึงถึงราคา
3. ผลของระบบแลกเปลี่ยนชุมชน ทำให้รู้ว่าแต่ละกลุ่มแต่ละคนผลิตสินค้าอะไรได้ และต้องการสินค้าอะไร ช่วยลดการใช้เงินบาท เงินไม่ไหลออกนอกชุมชน ได้สินค้า ตรงตามที่ต้องการ มีการทำอยู่ทำกินที่หลากหลาย มีการช่วยเหลือตนเองให้รู้จัก

การผลิต มีความกระตือรือร้น เกิดการพึ่งพาอาศัยกันและกันในกลุ่มชนได้แลกเปลี่ยน
ความรู้ประสบการณ์พื้นฐานในการดำรงชีวิต รื้อฟื้นองค์ความรู้ในการกินการใช้แต่ละ
คนแต่ละภาคได้ลงทุนร่วมกัน ร่วมเป็นหุ้นส่วนชีวิตด้วยกัน ช่วยปรับค่านิยมของคน
ในกลุ่มชนเกี่ยวกับค่าเงินบาท ทำให้มีความสามัคคี กลุ่มชนพึ่งตนเองและมีความเข้มแข็ง

4. ข้อจำกัดของระบบแลกเปลี่ยนชุมชนคือ ยังผลิตสินค้าเหมือนกัน สิ่งของที่แลกเปลี่ยน
ไม่ได้สร้างรายได้ สามารถแลกเปลี่ยนได้เฉพาะภายในชุมชนและชุมชนที่อยู่ใกล้เคียง
เคียงกัน
5. ข้อเสนอแนะ ควรเพิ่มการประชาสัมพันธ์ และทำความเข้าใจกับชุมชนอื่นๆ ขยายวง
กว้างไปถึงระดับจังหวัดและประเทศ ควรปลูกจิตสำนึกของชุมชนมิให้ถึระบบ
กำไร-ขาดทุน มาใช้กับการแลกเปลี่ยน ควรมีการแลกเปลี่ยนอย่างค่อเนื่อง
ขยายระยะเวลาดำเนินโครงการเพื่อการค้นหารูปแบบที่เหมาะสมและสร้างความเข้าใจ
พื้นฐานที่คำนึงถึงวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น ควรสร้างจิตวิญญาณเป็นตัวของตัวเอง
เพื่อตนเอง มีการบริหารจัดการฐานข้อมูลที่ถูกค่อควร มีการปลูกฝังให้เด็กๆ และควร
มีการแลกเปลี่ยนวัฒนธรรมของชุมชนด้วย

บทที่ 4

ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนของกุดชุมและการนำระบบของกุดชุมไปประยุกต์ใช้

4.1 ชุมชนกุดชุมกับงานพัฒนาโดยชุมชน

ก่อนหน้าที่จะมีการจัดตั้งระบบบุญกุดชุม ชุมชนตำบลนาโเส และชุมชนใกล้เคียงได้มีประสบการณ์ในงานพัฒนามายาวนาน ซึ่งครอบคลุมหลายด้าน เช่น เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม สังคม ศาสนา สาธารณสุข ฯลฯ โดยกิจกรรมต่างๆ ตั้งแต่ปี 2523 เป็นต้นมา เช่น กองทุนร้านค้าชุมชน ศูนย์สาธิตเครือข่ายร้านค้าชุมชน กองทุนยาประจำหมู่บ้าน ชมรมหมอยาพื้นบ้าน และผู้สนใจ สมุนไพร อำเภอกุดชุม กลุ่มสังฆอาสาพัฒนา (กลุ่มพระสงฆ์ที่มีบทบาทในการพัฒนาชุมชน) โครงการทอดผ้าป่าพันธุ์ไม้ผู้ชาวอีสาน โครงการอนุรักษ์ป่าชุมชน ศูนย์สุขภาพและพัฒนาวัดอุบล สมุนไพร โรงเรียนชาวนาชมรมรักษาราชการ การส่งเสริมปลูกข้าวอินทรีย์ กลุ่มแฮคอยู่แฮคกิน ซึ่งเน้นการทำกิจกรรมพึ่งตนเอง และกลุ่มธุรกิจชุมชนขนาดเล็ก ซึ่งเป็นกลุ่มแม่บ้านที่ทำการผลิตสินค้าต่างๆ ได้แก่ นมถั่วเหลือง แชมพูสมุนไพร น้ำยาล้างจาน ทอผ้าสีธรรมชาติ กระติบข้าว

เพื่อเป็นการทบทวนและสรุปบทเรียน และหายุทธศาสตร์ในอนาคต จากความพยายามอันยาวนานที่จะพัฒนาเพื่อพึ่งตนเองของชุมชนตำบลนาโเส อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธร และชุมชนใกล้เคียง ซึ่งทำให้เกิดกิจกรรมต่างๆ ดังกล่าวมาแล้วข้างต้น จึงได้มีการจัดสัมมนาเรื่อง “เหลียวหลัง แลหน้างานพัฒนาชุมชน” ขึ้น ในวันที่ 4-5 กันยายน 2542 ณ วิทยาลัยเกษตรกรรมปอแดง จังหวัดยโสธร โดยมีตัวแทนชาวบ้าน จาก 11 หมู่บ้านในอำเภอกุดชุมและอำเภอใกล้เคียง พระสงฆ์ นักพัฒนาในพื้นที่ เข้าร่วมสัมมนา

จากการร่วมกันวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชนในช่วง 15 ปีที่ผ่านมา พบว่ามีการเปลี่ยนแปลงไปในด้านดี ได้แก่ การพัฒนาของโครงสร้างพื้นฐานและการบริการสาธารณะต่างๆ (เช่น ถนน ไฟฟ้า น้ำประปา โรงเรียน สถานพยาบาล) มีการพัฒนาทางด้านเทคโนโลยีและเครื่องใช้สมัยใหม่ (เช่น เครื่องมือการเกษตร โทรศัพท์ วิทยุ รถยนต์ รถมอเตอร์ไซด์) มีการพัฒนาด้านองค์กรชุมชนคือมีการรวมกลุ่มของชาวบ้าน และมีการเปลี่ยนแปลงในด้านลบ ได้แก่ มีหนี้สินเพิ่มขึ้น การพึ่งตนเองลดลง มีการซื้อกินมากขึ้น ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรมลง (เช่น การทำลายป่า การใช้สารเคมีในการเกษตร แหล่งอาหารตามธรรมชาติลดน้อย) มีการอพยพแรงงานออกไปทำงานนอกหมู่บ้าน ความร่วมมือกับชุมชนน้อยลง เห็นแก่ตัวมากขึ้น มีปัญหาสุขภาพจิต ชาวบ้านมีความเครียดมากขึ้น

เมื่อร่วมกันวิเคราะห์ถึงปัญหาที่ร้ายแรงที่สุดที่ชุมชนเผชิญอยู่ขณะนี้และในอีก 10 ปีข้างหน้า ที่ประชุมได้ชี้ถึงปัญหา 4 ข้อตามลำดับความร้ายแรงมากไปหาน้อย คือ หนี้สิน สิ่งแวดล้อม ขาดสุขภาพ ความขัดแย้ง หลังจากนั้นได้ร่วมกันวิเคราะห์ว่ากิจกรรมการรวมกลุ่มใดใน

ชุมชนที่มีส่วนช่วยในการปลดปล่อยหนี้สินมากที่สุด ผลปรากฏว่าอันดับหนึ่งคือกลุ่มเฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน อันดับสองคือกองทุนร้านค้าชุมชน และอันดับสามคือโรงสี โดยเห็นว่ากิจกรรมของกลุ่มเฮ็ดอยู่เฮ็ดกินช่วยควบคุมรายจ่ายในชีวิตประจำวันให้อยู่ในความพอดี และลดการพึ่งพาระบบตลาดที่ชุมชนควบคุมไม่ได้ และเสนอแนะว่าควรปรับปรุงกิจกรรมของกลุ่มฯ ให้มีการสร้างระบบแลกเปลี่ยนในวงที่กว้างขึ้น นอกจากนี้ยังมีการเสนอกิจกรรมอื่นๆ ที่ช่วยแก้ปัญหานี้สิน อันประกอบไปด้วย กิจกรรมเศรษฐกิจชุมชน กิจกรรมพัฒนาอาชีพ กิจกรรมวัฒนธรรมและศาสนา กิจกรรมการเรียนรู้ และการจัดการทรัพยากร

จะเห็นได้ว่ากิจกรรมการรวมกลุ่มต่างๆ ของชาวบ้านกุดชุม ตั้งแต่ปี 2523 เป็นต้นมา ได้เกิดขึ้นมาเพื่อแก้ปัญหาต่างๆ ที่เกิดขึ้นกับชุมชน ในขณะเดียวกันเป็นการสะท้อนถึงความพยายามในการพึ่งตนเองของชาวบ้าน ผลจากการสัมมนาข้างต้นชี้ให้เห็นว่าต่อปัญหานี้สิน กิจกรรมหนึ่งที่จะสามารถช่วยบรรเทาปัญหาได้คือ การสร้างระบบการแลกเปลี่ยนในชุมชน ดังนั้น ระบบเงินตราชุมชนซึ่งเป็นเครื่องมือที่สามารถใช้ในการสร้างระบบแลกเปลี่ยนในชุมชนจึงเป็นกลไกหนึ่งที่ชุมชนเลือกในการเสริมกระบวนการพัฒนาของชุมชนกุดชุม

4.2 ความเป็นมาของระบบแลกเปลี่ยนชุมชนในกุดชุม: เบี้ยกุดชุม

4.2.1 การพัฒนาจากภาคประชาชน

หลังจากตัวแทนจากชุมชนกุดชุมได้เข้าร่วมสัมมนาเรื่อง “ระบบเงินตราชุมชนกับการพึ่งตนเอง” กับโครงการระบบเงินตราชุมชน (Thai Community Currency Systems Project; TCCS) ซึ่งจัดขึ้นเมื่อวันที่ 21-23 กันยายน 2541 ที่ศูนย์ฝึกอบรม มูลนิธิพัฒนาอีสาน(ศูนย์เนท) จังหวัดสุรินทร์ ได้นำเรื่องนี้กลับไปปรึกษากับแกนนำและสมาชิกในชุมชน แนวคิดเรื่องระบบเงินตราชุมชนสอดคล้องกับกิจกรรมของกลุ่มเฮ็ดอยู่เฮ็ดกินซึ่งมีความคิดที่จะสร้างระบบแลกเปลี่ยนในท้องถิ่นและได้ทำการแลกเปลี่ยนโดยไม่ใช้เงินมาบ้างแล้ว ดังนั้น จึงได้มีการติดต่อกับโครงการระบบเงินตราชุมชน (TCCS) เพื่อหารือในเรื่องความเป็นไปได้ในการจัดทำระบบเงินตราชุมชนของตนเอง สำหรับความพร้อมของชุมชนนั้นมีในหลายด้าน อันได้แก่ ชุมชนมีประสบการณ์ในการทำงานร่วมกันเพื่อการพึ่งตนเองมาเป็นเวลานาน มีผู้นำและกลุ่มองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง มีการผลิตที่หลากหลายในชุมชน (เช่น โรงสีข้าว กลุ่มผลิตนมถั่วเหลือง กลุ่มผลิตแฮมพู และน้ำยาล้างจาน ศูนย์สุขภาพ กลุ่มเฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน ฯลฯ) ดังนั้นการจัดตั้งระบบเงินตราชุมชนขึ้นที่อำเภอกุดชุม จังหวัดยโสธรจึงได้เริ่มขึ้น

จากประสบการณ์อันยาวนานในการพัฒนาของชุมชนกุดชุม การริเริ่มระบบบุญกุดชุมเป็นกลไกหนึ่งที่มาเสริมกระบวนการพัฒนาของชาวบ้าน เพื่อแสวงหาการพึ่งตนเอง เป็นเครื่องมืออันล่าสุดของชุมชนที่พยายามใช้สร้างฐานทางสังคมและเศรษฐกิจภายใต้การพัฒนากระแสหลักที่ชุมชนเสียเปรียบ ไร่อำนาจค้อรอง และทรัพยากรถูกคัดออกไปนอกชุมชน

4.2.2 ระบบเบี้ยกุดชุม

หลังจากที่แกนนำชุมชนสนใจแนวคิดระบบแลกเปลี่ยนชุมชน และเห็นว่าเป็นแนวคิดที่ตรงกับที่ชุมชนเคยคิดกันไว้ จึงได้นำแนวคิดไปเผยแพร่ในหมู่บ้านและกลุ่มองค์กรชุมชนต่างๆ รวมทั้งได้ประสานงานกับทีมงานโครงการเงินตราชุมชน และมีการจัดเสวนากันอีกหลายครั้งเพื่อจัดกระบวนการ มีการรวมกลุ่มของผู้สนใจขึ้นเป็นคณะทำงานจำนวน 14 คน จาก 5 หมู่บ้าน ซึ่งส่วนหนึ่งประกอบด้วยสมาชิกกลุ่มเฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน เพื่อจัดตั้งระบบการแลกเปลี่ยนขึ้นในชุมชน 5 หมู่บ้าน โดยคณะทำงานได้ร่วมกันประชุมเพื่อออกแบบและวางระบบเงินตราชุมชน ตั้งแต่กำหนดวัตถุประสงค์ รูปแบบ ชื่อเรียกสื่อกลางที่ใช้แลกเปลี่ยน และการบริหารจัดการระบบ

ระบบเบี้ยกุดชุม³ได้เริ่มดำเนินการในวันที่ 29 มีนาคม 2543 โดยมีพิธีเปิดที่บ้านสันติสุข และมีการจัดตลาดนัดเพื่อให้สมาชิกนำสินค้ามาแลกเปลี่ยน ทั้งนี้ มีสมาชิกจาก 5 หมู่บ้าน อันประกอบไปด้วย บ้านโสกชุมพูน บ้านท่าลาด บ้านสันติสุข บ้านกุดหิน อำเภอกุดชุม และบ้านโคกกลาง อำเภอยางชุมน้อย จังหวัดศรีสะเกษ

สาเหตุที่ระบบเงินตราชุมชนได้จัดตั้งใน 5 หมู่บ้าน เนื่องจากเป็นพื้นที่ของกลุ่มเฮ็ดอยู่เฮ็ดกิน เป็นชุมชนที่มีประสบการณ์ในการพัฒนามายาวนานและมีการผลิตที่หลากหลาย รวมทั้งแกนนำในชุมชนให้การยอมรับและร่วมมือในการตั้งระบบเงินตราชุมชน

การใช้เบี้ยกุดชุมได้รับความสนใจจากสื่อมวลชนอย่างมากและนำเสนอเรื่องราวของเบี้ยกุดชุมอย่างกว้างขวาง ทำให้เป็นที่สนใจจากฝ่ายต่างๆ อีกทั้งแนวคิดเรื่องระบบเงินตราชุมชนยังเป็นสิ่งใหม่สำหรับประเทศไทย ทำให้หลายฝ่ายที่ได้รับข้อมูลไม่เพียงพอและยังไม่เข้าใจในแนวคิดเกิดความเข้าใจผิดและมีมุมมองด้านลบ จึงมีประเด็นเรื่องกฎหมายเข้ามาเกี่ยวข้อง

ธนาคารแห่งประเทศไทย สำนักงานภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้ทำหนังสือลงวันที่ 7 สิงหาคม 2543 แจ้งถึงผลการวินิจฉัยของที่ประชุมคณะผู้บริหารของธนาคารแห่งประเทศไทย ซึ่งมีมติว่าการใช้เบี้ยกุดชุมเข้าข่ายละเมิดกฎหมาย 2 มาตรา คือ มาตรา 9 แห่งพระราชบัญญัติเงินตรา พ.ศ. 2501 ที่ว่าห้ามมิให้ผู้ใดทำ จำหน่าย ใช้ หรือนำออกใช้ซึ่งวัตถุแทนเงินตรา เว้นแต่จะได้รับอนุญาตจากรัฐมนตรีว่าการกระทรวงการคลัง และมาตรา 9 แห่งพระราชบัญญัติการธนาคารพาณิชย์ พ.ศ. 2505 ที่ว่าบุคคลใดนอกจากธนาคารพาณิชย์จะใช้ชื่อหรือคำแสดงชื่อในธุรกิจว่า “ธนาคาร” มิได้ โดยแจ้งถึงฝ่ายที่เกี่ยวข้อง คณะทำงานเบี้ยกุดชุมได้มีมติ เมื่อวันที่ 13 สิงหาคม 2543 ให้ระงับการใช้เบี้ยกุดชุมชั่วคราวอย่างเป็นทางการ (ซึ่งในทางปฏิบัติสมาชิกได้หยุดใช้เบี้ย หลังจากวันที่ 29 เมษายน 2543 เป็นต้นมา)

³ ต่อมาเปลี่ยนเป็น “บุญกุดชุม” ตามที่ผู้แทนจากธนาคารแห่งประเทศไทยแนะนำให้เปลี่ยนจาก “เบี้ย” เป็นคำอื่น เนื่องจากมีความหมายว่า “เงิน” และเกรงว่าจะเกิดการสับสน หรือเข้าใจผิดขึ้น

4.2.3 การพัฒนาจากเบี้ยกุดชุมเป็นบุญกุดชุม

หลังจากหยุดการใช้ไปเมื่อวันที่ 29 เมษายน 2543(หลังจากใช้ไป 1 เดือน)เนื่องจากประเด็นเรื่องกฎหมาย ชุมชนได้มีการประชุมร่วมกันอีกหลายครั้ง ทั้งภายในชุมชน และกับภายนอก เช่น สภานายความ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ นักวิชาการ เนื่องจากชาวบ้านเห็นว่าระบบแลกเปลี่ยนชุมชนมีประโยชน์ต่อชุมชนในหลายด้าน เช่น บรรเทาภาระหนี้สินเนื่องจากเป็นระบบที่ไม่มีดอกเบี้ย ช่วยให้ผู้มีรายได้น้อยได้มีการแลกเปลี่ยนสินค้า ลดการไหลออกของทรัพยากรท้องถิ่นสู่ภายนอก สร้างความเข้มแข็งด้านความสัมพันธ์ทางสังคมของชุมชน เป็นต้น ต่อมา ชุมชนได้มีการปรับแก้รูปแบบให้เหมาะสมเพิ่มขึ้นเพื่อให้เป็นไปตามข้อกำหนดและตามคำแนะนำของผู้แทนธนาคารแห่งประเทศไทย เช่น เปลี่ยนชื่อ จากเบี้ยกุดชุมเป็นบุญกุดชุม ประทับคำว่าบุญกุดชุมลงแทนคำว่าเบี้ยกุดชุมลงในรูป และได้เริ่มใช้บุญกุดชุมอีกครั้งวันที่ 3 กันยายน 2545 เฉพาะที่บ้านสันติสุข (เดิมใช้ใน 5 หมู่บ้าน)โดยมีสมาชิกเริ่มต้น 16 ครอบครัวให้เบิกบุญจากกลุ่มพัฒนาชุมชนพึ่งตนเองได้ไม่เกินครอบครัวละ 100 บุญ และใช้เพื่อแลกเปลี่ยนสินค้าในหมู่บ้านสันติสุข และกับสมาชิกบ้านสันติสุขเท่านั้น ไม่ได้ใช้ในหมู่บ้านอื่นๆ

เหตุผลที่เริ่มที่บ้านสันติสุขก่อนเพียง 16 ครอบครัว เนื่องจากต้องการให้มีความเข้าใจในแนวความคิด วิธีการ และเริ่มทดลองใช้จากกลุ่มเล็กเพื่อศึกษาผลกระทบ ข้อดี ข้อเสียให้ชัดเจนก่อน

ทั้งนี้ จากการที่ สกว.ได้อนุมัติให้มีโครงการวิจัยระบบแลกเปลี่ยนชุมชนขึ้นเมื่อวันที่ 15 ตุลาคม 2545 ทำให้ชาวบ้านมีความมั่นใจที่จะใช้บุญกุดชุมกันมากขึ้น

4.3 ระบบบุญกุดชุม

4.3.1 วัตถุประสงค์ของบุญกุดชุม

บุญกุดชุมถูกคิดขึ้นมาโดยชาวบ้านเพื่อใช้เป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการในชุมชน ซึ่งการแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการของสมาชิกสามารถทำได้ 3 วิธีคือใช้บุญเพียงอย่างเดียว ใช้บุญคู่กับเงินบาท และใช้เงินบาทเพียงอย่างเดียว เช่น การซื้อน้ำคำหู้ 1 ถัง ราคา 5 บาท ผู้ซื้อจะจ่ายเป็นเงิน 5 บาท หรือจ่ายเป็นเงิน 2 บาทกับ 1 บุญ หรือจ่ายเป็นบุญทั้งหมด 3 บุญก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับราคากลางระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขาย

คุณลักษณะสำคัญของการจัดตั้งระบบแลกเปลี่ยนชุมชนของกุดชุม คือ

- การมีส่วนร่วมของชุมชน กล่าวคือชุมชนเป็นผู้ที่ตัดสินใจเลือกที่จะจัดตั้งระบบเงินตราชุมชนขึ้น ซึ่งเป็นการตัดสินใจของชุมชนที่ได้ทบทวนการพัฒนาที่มาและหาทางแก้ไข ปัญหาที่คาดว่าจะมีผลร้ายแรงต่อชุมชน ในขั้นตอนการจัดตั้งระบบแลกเปลี่ยนชุมชนนี้ ชาวบ้านยังได้ร่วมคิดและตัดสินใจในการออกแบบและวางหลักการบริหารจัดการระบบ และชุมชนเป็นผู้ที่ดำเนินการระบบด้วยตนเอง

- การผสานเนื้อหาทางด้านประเพณีวัฒนธรรมและวิถีชีวิตของชุมชนเป็นพื้นฐานในการจัดตั้งระบบ โดยสะท้อนออกมาในภาพประกอบในบุญที่แสดงถึงวิถีชีวิตชาวนา ประเพณีฮีดลีสอง คองลีสี่ คำกลอนอีสานหรือคำผญาที่สื่อด้านออกมาถึงการพึ่งตนเอง

สมาชิกบุญกุดชุมได้กำหนดวัตถุประสงค์ของระบบบุญกุดชุมดังนี้

1. ด้านสังคม

- 1.1 เพื่อให้เกิดการพึ่งตนเองในชุมชน ลดการพึ่งพาภายนอก
- 1.2 เพื่อสร้างกิจกรรมที่มีความหลากหลายและยั่งยืน
- 1.3 เพื่อสร้างความสัมพันธ์ไมตรีอันดีต่อกันระหว่างคนในชุมชน

2. ด้านเศรษฐกิจ

- 2.1 เพื่อลดจำนวนการไหลออกของเงินบาทและทรัพยากรไปนอกชุมชน
- 2.2 เพื่อให้สมาชิกมีเงินเก็บออม

4.3.2 การจัดตั้งระบบบุญกุดชุม

การเลือกรูปแบบของระบบ

จากกระบวนการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นถึงรูปแบบของระบบแลกเปลี่ยนที่เหมาะสมกับชุมชน สรุปว่ารูปแบบระบบบัตร(คูปอง)เหมาะสมที่สุดในการใช้เป็นตัวกลางในการแลกเปลี่ยนเนื่องจากสะดวกและเข้าใจได้ง่าย เมื่อเปรียบเทียบกับระบบจดบันทึก

ที่มาของชื่อบุญกุดชุม

ชื่อที่จะใช้เรียกสื่อในการแลกเปลี่ยนถูกเสนอมาอย่างหลากหลาย เช่น แอ ก หมา กิ โล เบี้ย บุญ หน่วย ดัง เป็นต้น ในที่สุดที่ประชุมคณะทำงานได้มีมติใช้ชื่อเรียกสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนของชุมชนว่า “เบี้ย” เนื่องจากมีความหมายที่ดี “เบี้ย” ในภาษาอีสาน แปลว่า “คั่นกล้าของคันไถ” ซึ่งเป็นคำที่สื่อความหมายถึงการเจริญเติบโตงอกงามของชุมชนในอนาคต คั่นกล้าที่จะเติบโตเป็นคันไถใหญ่ต่อไป

ต่อมาเมื่อมีประเด็นเรื่องกฎหมายเข้ามาเกี่ยวข้อง ชุมชนจึงได้ร่วมประชุม และมีมติให้เปลี่ยนชื่อเป็น “บุญ” หมายถึงการทำควมดีร่วมกัน

การออกแบบบุญ

ใช้คำว่าบุญพิมพ์ทับลงไปบนเบี้ยกุดชุมซึ่งสมาชิกของชุมชนได้ร่วมกันคิดคำขวัญและวาดรูปแสดงถึงวิถีชีวิต ขนบธรรมเนียมประเพณีของท้องถิ่นของชาวอีสาน เพื่อนำไปพิมพ์ลงในบุญ

4.3.3 การบริหารจัดการระบบบุญคุณชุมชน

บทบาทคณะทำงาน สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 กลุ่มคือ

1. การเงินการบัญชี หรือ “กลุ่มพัฒนาชุมชนพึ่งตนเอง” ทำหน้าที่ออกและรับฝากบุญและทำบัญชีบุญ
2. ฝ่ายส่งเสริม ทำหน้าที่ส่งเสริมให้มีการใช้บุญอย่างมีประสิทธิภาพระหว่างสมาชิก
3. ฝ่ายประเมินผลและตรวจสอบ ทำหน้าที่ติดตามประเมินผลการใช้บุญ ตรวจสอบถึงปัญหาอุปสรรค

การใช้บุญ

1. สมาชิกสามารถเบิกบุญไปใช้ได้ไม่เกิน 100 บุญ
2. สมาชิกหรือผู้ใดก็ตามที่ใช้บุญ จะนำบุญไปแลกกับเงินบาทไม่ได้
3. กรณีมีการเบิกหรือฝากบุญจะไม่มีดอกเบี้ย ไม่ว่ากรณีใดๆ ทั้งสิ้น
4. การแลกเปลี่ยนทำเฉพาะในชุมชน หรือระหว่างสมาชิกเท่านั้น
5. ปริมาณสมาชิกและมูลค่าของการแลกเปลี่ยนต้องไม่สูงเกินไป
6. การแลกเปลี่ยนสินค้าและบริการของสมาชิกสามารถเป็นไปได้ใน 3 กรณี คือ
(1) ใช้บุญเพียงอย่างเดียว (2) ใช้บุญคู่กับเงินบาท และ (3) ใช้เงินบาทเพียงอย่างเดียว
ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับตกลงระหว่างผู้ซื้อกับผู้ขาย

การรับสมัครสมาชิก ผู้ที่จะสมัครเป็นสมาชิกต้องเป็นสมาชิกในชุมชน ทั้งนี้ สมาชิกจะต้องผ่านการ ศึกษาอบรม เพื่อให้ความเข้าใจแนวคิด รูปแบบ และวิธีการใช้ให้ชัดเจนก่อน

กิจกรรมส่งเสริมการแลกเปลี่ยน

1. ตลาดนัดชุมชน จัดทุกวันอาทิตย์ เพื่อเป็นการส่งเสริมการแลกเปลี่ยนระหว่างสมาชิกในชุมชน นอกเหนือจากการแลกเปลี่ยนตามที่ต่างๆ เช่น บ้าน หรือนาของสมาชิก
2. ฝึกอบรมอาชีพเสริมให้แก่สมาชิกในชุมชน เพื่อส่งเสริมการผลิตที่หลากหลาย สอดคล้องกับทรัพยากรในท้องถิ่น ตอบสนองความต้องการของชุมชน และทดแทนสินค้าที่ต้องนำเข้าจากนอกชุมชน

4.4 บทเรียนของชาวบ้านจากการทดลองใช้บุญคุณชุมชน

มีการทดลองใช้ ทั้งตามสถานที่ทั่วไป ซึ่งแล้วแต่ผู้ซื้อและผู้ขายจะตกลงกัน และที่ตลาดนัดชุมชน ซึ่งจัดที่ศาลากลางบ้าน บ้านสันติสุข ทุกวันอาทิตย์ ช่วงเวลาประมาณ 7.00-8.30 น. ทั้งนี้ ได้มีการเปิดตลาดนัดที่บ้านสันติสุขครั้งแรกเพื่อระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2545 ซึ่งมีชาวบ้านนำสินค้ามาแลกเปลี่ยนกันที่ตลาด และมีการใช้บุญคู่กับบาทในการแลกเปลี่ยน

จากการเริ่มใช้บุญคุณชุมชนวันที่ 3 กันยายน 2545 ได้มีการการประชุมทุกเดือน เพื่อติดตามการใช้บุญ ความคืบหน้า ปัญหา อุปสรรค แนวทางแก้ไข ปัญหา สรุปผลการใช้บุญ ประเมินผล หรือพูดคุยในเรื่องต่างๆ หลายครั้ง ดังนี้ (รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์ เสดนา ร่วมจักระบวน การ และสังเกตการณ์ชาวบ้าน ทั้งนี้ ที่มาของข้อมูลที่ชาวบ้านให้สัมภาษณ์มาจากความคิดเห็นและการจดบันทึกในระดับครัวเรือน ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน)

การประชุมวันที่ 7 พฤศจิกายน 2545

ในการประชุมสรุปผลการใช้ ว่ามีปัญหาลูกอุปสรรคอะไรบ้างที่บ้านสันติสุข หลังจากที่มีการใช้แล้ว 2 เดือน ซึ่งสรุปข้อดี ข้อเสีย จุดอ่อนและจุดแข็งได้ดังนี้

ข้อดี คือ

1. ประหยัดเงิน สมาชิกมีการออมเงินบาทได้มากขึ้น หรือ นำไปใช้กรณีอื่นๆ เช่น เจ็บป่วย การศึกษาบุตรหลาน โดยยังสามารถมีการแลกเปลี่ยน ซื้อ-ขายสินค้าที่ต้องการได้อยู่
2. ไม่มีการลักขโมยคูปอง บางครั้งเมื่อวางเงินบาทไว้ในบ้าน จะมีผู้อื่นหยิบไป เมื่อมีการใช้ระบบแลกเปลี่ยนชุมชน ไม่มีใครหยิบบุญคุณชุมชนไป เนื่องจากใช้ได้เฉพาะในชุมชน
3. มีการผลิตเพิ่มขึ้น หลากหลายขึ้น ทำให้ได้สินค้าที่มีคุณภาพ และตรงตามความต้องการมากขึ้น เช่น เดิมทำนาอย่างเดียว ก็มีการปลูกผักเพื่อใช้บริโภคในครัวเรือน และนำส่วนที่เหลือไปแลกเปลี่ยนกัน มีการนำผัก/ผลไม้ปลอดสารพิษมาเป็นวัตถุดิบเพื่อสุขภาพของคนในชุมชน มีการพูดคุยกัน ทำให้ทราบความคิดเห็น และปรับเปลี่ยน หรือทำการผลิตสินค้าเพื่อตอบสนองคนในชุมชน

ตัวอย่างสินค้าที่มีการผลิตเพิ่ม หรือปรับเปลี่ยนให้ตรงตามความต้องการตลาด เช่น ขนมหอกกอก วนมะพร้าว อาหารสำเร็จรูป ซึ่งเดิมจะมีแค่การนำวัตถุดิบมาแลกเปลี่ยนโดยตรง เช่น มะพร้าว ถั่วฝัก

4. เยาวชน และผู้สูงอายุมีความเห็นว่าบุญคุณชุมชนใช้ได้ง่าย เข้าใจง่าย เมื่อเปรียบเทียบกับ การแลกเปลี่ยนแบบอื่น เช่น การจดบันทึกบัญชี เนื่องจากบางคนไม่สามารถอ่าน หรือ คำนวณบัญชีได้
5. ลดการไหลออกของทรัพยากรท้องถิ่น มีการนำทรัพยากรที่มีภายในท้องถิ่นมาใช้เป็นวัตถุดิบ หรือมาแลกเปลี่ยนกันในชุมชน มากกว่าจะนำไปขายภายนอกชุมชน ซึ่งเดิมส่วนใหญ่จะนำไปค้าขายกับคนนอกชุมชน ทำให้มีการหมุนเวียนของทรัพยากร และนำทรัพยากรท้องถิ่นมาใช้ประโยชน์มากขึ้น เช่น มีการจับปลา หรือเก็บเห็ดมาขายที่ตลาดนัดชุมชน แทนที่จะนำไปขายที่ตลาดในเมือง เป็นต้น
6. การเพิ่มขีดความสามารถในการพึ่งตนเองของชุมชน มีการผลิตโดยใช้วัตถุดิบ หรือ แลกเปลี่ยนสินค้า/บริการภายในชุมชน โดยมีการบริโภคของชุมชนรองรับ มีการ

ช่วยเหลือ ฟังพา เกื้อกูลกัน ทำให้ชุมชนเข้มแข็ง สามารถอยู่ได้โดยไม่ต้องขึ้นอยู่กับ
องค์ประกอบภายนอก ซึ่งมีหลายปัจจัยที่ชุมชน และประเทศ ไม่สามารถควบคุมได้
มากนัก

ข้อเสีย จากการใช้นโยบายระยะหนึ่งแล้ว ชุมชนมีความเห็นว่ายังไม่พบข้อเสียอะไร

จุดอ่อน/ ปัญหาในการใช้/ อุปสรรค คือ

1. ชุมชนยังไม่ได้ใช้ทุกครัวเรือน จึงไม่สามารถแลกเปลี่ยนสินค้าได้หลากหลายเท่าที่ควร
2. สมาชิกไม่ทราบว่าใครมีสินค้าอะไร ใครต้องการอะไร ซื้อ-ขายได้ที่ไหนบ้าง มูลค่าหรือราคาเท่าไร ทำให้ไม่สะดวกในการแลกเปลี่ยน
3. มีการลืมนโยบาย หรือลืมห่วงคืนกรณีที่มีการคิดค่างบงกัน เนื่องจากไม่ค่อยได้ใช้หรือไม่มีการจดบันทึกข้อมูล

ข้อเสนอแนะของชุมชน

1. ให้มีกระดุมประชาสัมพันธ์รายละเอียดการเสนอสินค้า/บริการของสมาชิก เช่น ระบุว่า มีสินค้าและบริการอะไรที่ไหน ราคาเท่าไร รับก็บาท กี่บุญ ช่วงไหนบ้างที่มี เป็นต้น (รายละเอียดดังเอกสารแนบ 1)
2. ให้มีตลาดนัดชุมชนเพื่อเป็นช่องทางการแลกเปลี่ยนสินค้า/บริการของบ้านสันติสุข ซึ่งได้ตกลงกันว่า เป็นวันอาทิตย์ รวมทั้งยังให้มีการประชาสัมพันธ์ให้หมู่บ้านอื่นนำสินค้ามาแลกเปลี่ยนกัน โดยเริ่มมีตลาดนัดชุมชนบ้านสันติสุขเมื่อวันที่ 11 พฤศจิกายน 2545 หลังจากที่มีการเริ่มใช้นโยบายชุมชนที่บ้านสันติสุขอีกครั้ง เมื่อวันที่ 3 กันยายน 2545 หลังจากที่ใช้ไป
3. ให้มีการตรวจสอบ สรุปจำนวนบุญที่สมาชิกแต่ละคนมีว่าใครมีอยู่กี่บุญ เพื่อเป็นการควบคุม ดูแล และให้เห็นการใช้ การหมุนเวียนของบุญ ทุกครั้งที่มีการประชุม (มีการประชุมสมาชิกบุญของหมู่บ้านสันติสุขทุกวันที่ 7 ของทุกเดือน)

การประชุมวันที่ 7 ธันวาคม 2545 สรุปความคืบหน้า ปัญหา อุปสรรคในการใช้ และแนวทางการแก้ปัญหาของชุมชนดังนี้

1. ไม่กล้าใช้นโยบาย เนื่องจากเกรงว่าบุญที่มีอยู่จะหมด และจะไม่มีมาคืน “กลุ่มพัฒนาชุมชน ฟังตนเอง” เมื่อสิ้นปี

แนวทางการแก้ไขปัญหา บางคนเสนอว่า น่าจะเพิ่มให้มากกว่าครอบครัวละ 100 บุญ หลังจากที่มีการอภิปรายแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกัน ที่ประชุมมีมติว่าไม่ต้องเพิ่มบุญอีกและให้ใช้นโยบายได้เลย ไม่ต้องเกรงว่าจะไม่มีบุญคืน เนื่องจากวัตถุประสงค์ของระบบแลกเปลี่ยนชุมชนหรือบุญชุมชนนี้ ต้องการให้เกิดการหมุนเวียน การแลกเปลี่ยนสินค้า/บริการในชุมชน รวมทั้งตามข้อตกลงสมาชิกระบบ หากสมาชิกไม่มีบุญมาคืน

เมื่อสิ้นปีแต่ในระหว่างปียังมีการใช้บุญอยู่ สมาชิกคืนไม่ครบก็ได้ไม่มีการเร่งรัดแต่
อย่างไร หรือหากใช้ไม่พอก็สามารถเสนอในที่ประชุมครั้งต่อไปเพื่อพิจารณาเพิ่มได้

2. สินค้ายังไม่หลากหลายเท่าที่ควร ยังมีสินค้าอีกหลายประเภทที่ชุมชนไม่สามารถได้
หรือไม่มีความชำนาญในการผลิต เช่น ข้าวเกรียบวาว ขนมเหินขว และหมู่บ้านอื่นยัง
มารวมไม่มาก

แนวทางการแก้ไขปัญหา ควรประชาสัมพันธ์ให้หมู่บ้านอื่นเข้ามาแลกเปลี่ยนด้วย
แต่บางส่วนเกรงว่าเงินจะไหลออกไปนอกหมู่บ้าน ที่ประชุมมีจึงเสนอว่าให้
ประชาสัมพันธ์เฉพาะหมู่บ้านในตำบลนาโส หรือหมู่บ้านใกล้เคียง เนื่องจากถือว่าเป็น
ชุมชนเดียวกัน มีประวัติศาสตร์ ความเป็นมา และใกล้ชิดกัน

3. วันที่มีตลาดนัดชุมชนหมู่บ้านสันติสุขเป็นวันเดียวกันกับตลาดนัดชุมชนหมู่บ้านโลก
กลาง คือ เข้าวันอาทิตย์

แนวทางการแก้ไขปัญหา บางส่วนคิดว่าจะเปลี่ยนเป็นวันอื่น อย่างไรก็ตามที่ประชุม
มีมติว่า การมีตลาดนัดชุมชนซ้ำกันนั้น ไม่เป็นไร เพราะว่าชาวบ้านหมู่บ้านโลกกลาง
ไม่ค่อยได้มาซื้อ-ขายแลกเปลี่ยนสินค้าที่บ้านสันติสุขอยู่แล้วเนื่องจากระยะทางไกลกัน
ผู้ที่จะมาคือพ่อค้าเร่จากภายนอกชุมชน โดยจะนำสินค้าจากภายนอกชุมชนมาขาย เช่น
ผัก ผลไม้ น้ำอัดลม อุปกรณ์พลาสติก สินค้าฟุ่มเฟือย ซึ่งจะทำให้เงินไหลออกนอก
ชุมชนไปกับสินค้าของพ่อค้าเร่ได้ นอกจากนี้ การมีตลาดนัดวันอาทิตย์ยังเป็นข้อดี คือ
ทำให้เด็กนักเรียนในหมู่บ้านมีส่วนร่วมในการผลิต หรือจัดหาสินค้า/บริการ
มาแลกเปลี่ยน ซื้อ-ขายกัน ส่วนผู้ประกอบการก็มีเวลามากขึ้น เนื่องจากไม่ต้องคิดการกิจ
เตรียม หรือส่งบุตรหลานไปโรงเรียน ดังนั้น ที่ประชุมจึงกำหนดให้มีตลาดนัดชุมชน
บ้านสันติสุขเป็นวันอาทิตย์เช่นเดิม

การประชุมช่วงเดือนธันวาคม และกุมภาพันธ์ 2546 มีการร่วมวางแผนงาน แบ่งหน้าที่
ความรับผิดชอบสำหรับการเตรียมงานสัมมนาโครงการวิจัยระบบแลกเปลี่ยนชุมชนครั้งที่1
(จัดที่บ้านสันติสุข) และการสรุปบทเรียนที่ได้จากการร่วมจัดงานสัมมนา ได้ดังนี้

1. การสัมมนาทำให้เข้าใจแนวคิด ทราบความเป็นมาของแนวคิดและโครงการ รู้จักระบบ
การแลกเปลี่ยนมากขึ้น ทั้งกรณีต่างประเทศและในประเทศไทย ทำให้มีตัวอย่าง
สามารถนำมาปรับใช้ให้เข้ากับชุมชนได้ เช่น ได้บทเรียนว่าควรมีการควบคุมจำนวน
สมาชิก เนื่องจากระบบแลกเปลี่ยนชุมชนมีพื้นฐานมาจากความไว้วางใจกัน หากมี
จำนวนสมาชิกมากเกินไปการควบคุม ตรวจสอบ อาจเกิดการปลอมแปลงบุญได้
2. ผู้ที่กลัว ไม่กล้าใช้บุญ เนื่องจากประเด็นกฎหมาย เกรงจะถูกจับ กล้าที่จะใช้มากขึ้น
เป็นการสร้างความมั่นใจให้ชาวบ้านในการใช้บุญกุศล เนื่องจากได้ทราบว่ามีอีก
หลายชุมชน หลายประเทศ ที่มีการใช้ระบบแลกเปลี่ยนชุมชน และทราบเกี่ยวกับ

โครงการวิจัยระบบแลกเปลี่ยนชุมชน ซึ่งมีบุคลากร ตัวแทนจากหลายหน่วยงาน เช่น นักวิชาการ หน่วยงานของภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนได้มีส่วนร่วม กับโครงการนี้ และเล็งเห็นว่าระบบแลกเปลี่ยนชุมชนน่าจะเป็นเครื่องมือที่มีประโยชน์ต่อชุมชน

3. ชาวบ้านบางรายไม่กล้าพูดคุย แลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับผู้เข้าร่วมสัมมนาคนอื่นๆ เพราะรู้สึกว่าการคุยกันมากเกินไป ตามความคิดไม่ทัน ซึ่งหลายคนบอกว่าไม่ต้องกลัว ให้แลกเปลี่ยนได้เลย เพื่อเป็นการเรียนรู้ แลกเปลี่ยนประสบการณ์ สร้างเครือข่ายและความสัมพันธ์ที่ดีของตนเองและชุมชน
4. ที่ประชุมเห็นว่าน่าจะมีตัวแทนจากทุกหมู่บ้านร่วมแลกเปลี่ยนและนำเสนอเรื่องบุญกุศล โดยเฉพาะอย่างยิ่งตัวแทนจากหมู่บ้านสันติสุข เนื่องจากช่วงการนำเสนอเรื่องบุญกุศลในงานสัมมนานั้น ผู้ที่นำเสนอคือตัวแทนจากคณะทำงานบุญกุศล ซึ่งมาจากหมู่บ้านอื่น
5. ชุมชนเห็นว่าการจัดงานสัมมนาในครั้งนี้ที่บุญกุศล เป็นบทเรียนที่ดี ทำให้ทราบว่าอะไรต้องคำนึง หรือปรับปรุงบ้างหากจะมีการจัดงานที่มีลักษณะคล้ายคลึงกันอีกในอนาคต เช่น การบริหาร การจัดการ การแบ่ง/มอบหมายหน้าที่ความรับผิดชอบ การร่วมแรงร่วมใจช่วยเหลือกัน การขัดแย้ง ขัดผลประโยชน์ เป็นต้น
6. ชาวบ้านมีโอกาสดูฝึกทักษะในด้านต่างๆ เช่น การเป็นวิทยากร การจัดการเงิน การจัดการสถานที่/เวลา การติดต่อประสานงาน การแก้ปัญหาเฉพาะหน้า
7. ชาวบ้านได้ร่วมแรงร่วมใจ ช่วยเหลือกัน ทำงานร่วมกัน ใกล้ชิดกัน มากขึ้น ทำให้เกิดความสัมพันธ์อันดีในชุมชน และนอกชุมชน

การประชุมวันที่ 21 กุมภาพันธ์ และ 8 มีนาคม 2546 วางแผนงานและสรุปผลการใช้ ดังนี้
การมีส่วนร่วม กับ โครงการวิจัยระบบแลกเปลี่ยนชุมชน และความคืบหน้า

1. มีการสรุปบทเรียน และทบทวนความเข้าใจระบบแลกเปลี่ยนชุมชน ชาวบ้านร่วม กับ ทบทวนว่าบุญกุศลมีขึ้นเพื่ออะไร สรุปคือบุญกุศลเป็นสื่อกลางในการแลกเปลี่ยนสินค้าที่ชุมชนผลิตขึ้นเอง เป็นสินค้าประเภทใช้อุปโภค/บริโภคในครัวเรือน เป็นการลดการใช้เงินบาทในชุมชน เพื่อเก็บออมเงินไว้ใช้สำหรับกรณีอื่น เป็นเครื่องมืออย่างหนึ่งของชุมชนที่จะช่วยพัฒนาให้ชุมชนเข้มแข็ง ช่วยกระตุ้นให้เกิดการผลิต โดยเฉพาะอย่างยิ่งสินค้าเกษตร หรือการแปรรูปสินค้าเกษตร รวมทั้งชุมชนยังเห็นว่าบุญช่วยก่อให้เกิดการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ซึ่ง การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และเพิ่มโอกาสให้มีการทำกิจกรรมทางสังคมร่วมกันมากขึ้น

นอกจากนี้ ชุมชนได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นในประเด็นเรื่องความต้องการ หรือ ความคาดหวังของชุมชนต่อการใช้ระบบแลกเปลี่ยนชุมชน คือ ขอให้ชุมชนสามารถใช้ บุญกุศลได้ตลอดไป เนื่องจากเห็นว่ามีความดีต่อชุมชนหลายด้าน เช่น ช่วยผ่อนคลาย ปัญหาการขาดแคลนเงินบาท เนื่องจากมีบุญเป็นสื่อกลางมาใช้ในการแลกเปลี่ยน สินค้า ช่วยให้เกิดการฟื้นฟู การนำเอาวัฒนธรรมดั้งเดิมที่ดีงามของอีสานที่จางหายไป กลับมาอีกครั้ง (ประเพณีลงแขก) เป็นต้น ต้องการให้ชุมชนเข้มแข็งขึ้น สามารถพึ่งตนเอง ยืนหยัดได้ด้วยตนเอง โดยช่วยลดผลกระทบในด้านไม่ดีจากปัจจัยภายนอก ซึ่งชุมชนควบคุมไม่ได้ เช่น ภาวะเงินเฟ้อ การผันผวนของค่าเงินบาท เป็นต้น ต้องการให้มีการประกอบอาชีพเสริมที่ตอบสนองความต้องการของชุมชนโดยใช้วิถีชีวิตการผลิตในชุมชน เช่น กะลา เพื่อเป็นรายได้เสริม ซึ่งเป็นการกระจายความเสี่ยง เช่น กรณีราคาพืชผลในตลาดภายนอกตกต่ำ รวมทั้งชุมชนยังคาดหวังให้ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนช่วยสร้างงาน ทำให้ลดการอพยพออกของแรงงาน หรือการว่างงานในชุมชน

2. ทำความเข้าใจการทำงานวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม โครงการวิจัยระบบแลกเปลี่ยนชุมชน และประโยชน์ของงานวิจัยต่อชุมชน ชาวบ้านร่วมกันสรุปถึงความหวังของชุมชนต่อโครงการวิจัยระบบแลกเปลี่ยนชุมชน คือ ต้องการทราบผลสรุปของงานวิจัยว่าระบบมีผลกระทบ ข้อดี ข้อเสีย อย่างไรบ้างต่อชุมชน ต้องการเสริมสร้างทักษะการเรียนรู้ กระบวนการ พัฒนาศักยภาพของคนในชุมชน ต้องการให้มีการยอมรับแนวคิดระบบแลกเปลี่ยนชุมชน และสามารถใช้บุญได้โดยไม่ผิดกฎหมาย และสร้างเครือข่ายระหว่างชุมชน กลุ่ม หน่วยงานต่างๆ เพื่อประโยชน์ต่อไป
3. ร่วมกันวางแผนงานเพื่อการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในโครงการวิจัยระบบแลกเปลี่ยนชุมชน ซึ่งเป็นการเปิดโอกาสให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ แสดงความคิดเห็น วางแผน และดำเนินงานในการทำงานวิจัยแบบมีส่วนร่วม (Action Research) และพัฒนาศักยภาพของตนเองเพิ่มขึ้น

การเก็บข้อมูลพื้นฐานของชุมชน และเรื่องการใช้บุญกุศล มีการทบทวนความเข้าใจว่าการเก็บข้อมูลคืออะไร ชาวบ้านจะได้ประโยชน์อะไรบ้างจากการเก็บข้อมูล โดยมีการร่วมออกแบบถึงประเภทข้อมูล วิธีการ บทบาท/หน้าที่ สำหรับข้อมูลทั่วไป ร่วมกันออกแบบสอบถาม (รายละเอียดดังเอกสารแนบ 2) สำหรับข้อมูลการใช้บุญที่ตลาดนัดชุมชนบ้านสันติสุข มีการมอบหมายหน้าที่ ให้ผู้รับผิดชอบผลัดกันเก็บข้อมูล ทุกสัปดาห์ (รายละเอียดดังเอกสารแนบ 3) สำหรับข้อมูลเกี่ยวกับความเป็นมาของชุมชน ของบุญกุศล หรือขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมของชุมชน จะมีการสัมภาษณ์ และจัดประชุมขึ้น

- ทั้งนี้ ชุมชนมีการจัดตั้งคณะทำงาน โครงการวิจัยระบบแลกเปลี่ยนบ้านสันติสุข เพื่อวางแผนงาน ดำเนินการ ควบคุม ดูแล การใช้บุญกุศลชุมชน เช่น เก็บข้อมูลปริมาณ/ลักษณะการใช้บุญ ซึ่งทุกขั้นตอนจะนำมาพูดคุยเพื่อขอความเห็นและมติของสมาชิก
4. ข้อเสนอแนะอื่นๆ คือ มีแผนงานให้มีการส่งเสริมอาชีพให้หลากหลาย เพื่อตอบสนองความต้องการสินค้าอุปโภค/บริโภคของชุมชน การสร้างกระบวนการพัฒนานักบริหารชุมชนรุ่นใหม่ การส่งเสริม เผยแพร่แนวคิด ประชาสัมพันธ์เรื่องบุญกุศล และให้มีการสรุปบทเรียนทุกขั้นตอน

4.5 ข้อสังเกตการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการใช้ระบบบุญกุศลชุมชน

1. จำนวนบุญที่หมุนเวียนในชุมชนโดยเฉลี่ย

ช่วงที่ 1 กันยายน – ตุลาคม 2545 มีการใช้บุญหมุนเวียนในหมู่บ้าน ประมาณ สัปดาห์ละ 20 บุญ

ช่วงที่ 2 พฤศจิกายน – ธันวาคม 2545 หลังจากที่มีการเปิดตลาดนัดชุมชนทุกวันอาทิตย์ มีการใช้บุญหมุนเวียนในหมู่บ้าน ประมาณสัปดาห์ละ 40 บุญ

ช่วงที่ 3 มกราคม – เมษายน 2546 มีการใช้บุญหมุนเวียนในหมู่บ้านประมาณ สัปดาห์ละ 60 บุญ ซึ่งส่วนใหญ่ใช้ที่ตลาดนัดชุมชน

2. จำนวนสมาชิกบุญกุศลชุมชนหมู่บ้านสันติสุข (หมู่บ้านสันติสุขมีทั้งหมด 31 ครัวเรือน)

กันยายน 2545 มีสมาชิกทั้งหมด 16 ครัวเรือน

พฤศจิกายน 2545 มีสมาชิกเพิ่มเป็น 19 ครัวเรือน และกลุ่มแม่บ้านทำนม ถั่วเหลือง

ธันวาคม 2545 มีสมาชิกเพิ่มเป็น 22 ครัวเรือน และกลุ่มแม่บ้านทำนม ถั่วเหลือง

กุมภาพันธ์ – เมษายน 2546 มีสมาชิกทั้งหมด 25 ครัวเรือน และกลุ่มแม่บ้านทำนม ถั่วเหลือง

3. ในทุกครั้งที่มีการตลาด เมื่อใกล้เวลาปิดตลาดนัด หากสินค้าที่นำมาแลกเปลี่ยนที่ตลาดเหลือชาวบ้านจะเอาสินค้าแลกเปลี่ยนกันโดยตรง โดยไม่คำนึงถึงมูลค่า หรือไม่มีการกำหนดราคา แต่แลกเปลี่ยนสินค้ากันตามความต้องการสินค้าและความพึงพอใจของทั้งสองฝ่าย

4. มีชาวบ้านบางรายจากหมู่บ้านใกล้เคียง ต้องการเป็นสมาชิกระบบและใช้บุญ แต่ที่ประชุมยังไม่มิตินำผู้ที่ไม่ใช่สมาชิกบ้านสันติสุขใช้ หรือรับบุญแลกเปลี่ยนสินค้า เนื่องจากเกรงว่าจะมีการนำบุญไปใช้นอกชุมชน ซึ่งอาจทำให้ปริมาณบุญกุศลชุมชนบ้านสันติ

สูญน้อยลง และยากต่อการควบคุม ติดตาม อย่างไรก็ตาม ชุมชนจะประชุมเพื่อวางแผน
ระเบียบ ข้อบังคับ ในรายละเอียดเรื่องดังกล่าวอีกครั้ง

5. มีชาวบ้านนำสินค้ามาแลกเปลี่ยนเพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ทั้งจำนวนและประเภทสินค้า มีจำนวนผู้
มาตลาดนัดเพิ่มขึ้น โดยมีทุกเพศทุกวัย ซึ่งเดิมมีเฉพาะแม่บ้าน หรือผู้สูงอายุ

6. จากการร่วมสังเกตการณ์การประชุมหมู่บ้านหลายครั้ง เห็นได้ว่าการสร้างกระบวนการ
เรียนรู้ และการเข้าใจกระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านในเรื่องระบบเศรษฐกิจภายใน
ชุมชน และความเชื่อมโยงระหว่างระบบเศรษฐกิจภายในชุมชนกับภายนอกชุมชน
รวมทั้งชาวบ้านได้มีโอกาสพัฒนาการคิด วิเคราะห์ข้อมูล อย่างเป็นระบบ กล้าแสดง
ความคิดเห็น ยอมรับความคิดเห็นของผู้อื่น และสามารถทำหน้าที่เป็นวิทยากร หรือนำ
การประชุม

4.6 การขยายผลสู่พื้นที่อื่น

4.6.1 พื้นที่ซึ่งเคยใช้เบียดชุมชนมาก่อน (5 หมู่บ้าน)

1. บ้านกุดหิน ตำบลกำแมด อำเภอกุดชุม จ.ยโสธร

หลังจากที่มีการประชุมหลายครั้ง สรุปบทเรียน แลกเปลี่ยนความคิดเห็น และร่วมกัน
วางแผนงาน สมาชิกบุญกุดชุมที่หมู่บ้านกุดหินเริ่มใช้บุญกุดชุมเมื่อวันที่ 3 ม.ค. 2546 โดยเริ่มจาก
6 ครอบครัว ครอบครัวละ 30 บุญ โดยมีการแลกเปลี่ยนตามบ้าน

2. บ้านโคกกลาง ตำบลไผ่ อำเภอนามน จ.ยโสธร

หลังจากที่มีการประชุม ทบทวนความเข้าใจ สรุปบทเรียน แลกเปลี่ยนความคิดเห็น
และร่วมกันวางแผนงาน สมาชิกบุญกุดชุมที่หมู่บ้านโคกกลางเริ่มใช้บุญเมื่อวันที่ 27 เม.ย. 2546
เริ่มจาก 6 ครอบครัว ครอบครัวละ 30 บุญ โดยแลกเปลี่ยนสินค้า/บริการกันที่ตลาดนัดชุมชน ซึ่งมี
ทุกเช้าวันเสาร์

การนำรูปแบบของกุดชุมไปประยุกต์ใช้

กุดชุมได้ทดลองใช้ระบบแลกเปลี่ยนหลายรูปแบบ ระบบลงบัญชีเป็นเรื่องยากสำหรับ
ชาวบ้าน กลุ่มจึงหันไปใช้ระบบบัตรแลกเปลี่ยนชุมชน ซึ่งลักษณะการใช้ง่ายกว่า คล้ายกับการใช้
เงินบาท

การใช้บาทคู่กับบุญคู่สับสน

ต้องมีคณะกรรมการกลางจัดการ

มีต้นทุนในการพิมพ์บัตรแลกเปลี่ยน

แม้ว่าระบบของกุดชุมจะดูซับซ้อนสำหรับชาวบ้าน แต่ระบบเองสามารถเป็นสื่อ
สะท้อนพื้นฐานของชุมชนได้และสามารถแสดงอัตลักษณ์ของชุมชนได้ เช่น การตั้งชื่อบัตร

แลกเปลี่ยนชุมชนว่า “เบี้ย” การออกแบบบัตรแลกเปลี่ยนชุมชน เป็นรูปกิจกรรมในชุมชน มีคำขวัญที่เป็นปรัชญาของท้องถิ่น

ในอีกด้านหนึ่ง การจัดการที่ทำให้เกิดโจทย์ “ยาก” ซึ่งกรรมการกลุ่มต้องร่วมคิดร่วมทำ ก่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ที่สร้างศักยภาพในการบริหารจัดการของชุมชน

คำถามคือ ทั้งอัตลักษณ์และปรัชญาของชุมชน และความมุ่งมั่นในการแก้“โจทย์”เป็นสิ่งที่มีความอยู่ หรือจะเกิดขึ้นในกลุ่มอื่นๆ ได้หรือไม่ และมีความจำเป็นหรือไม่ที่จะต้องเกิดขึ้นเช่นนั้นในกลุ่มอื่นๆ

ประเด็นที่น่าสนใจ อีกประเด็นหนึ่ง คือ กลุ่มบุญฤๅชุมได้หันมาแลกเปลี่ยนสินค้าโดยตรงมากขึ้น

มีการขยายขอบข่ายการใช้ไปสู่ 3 กลุ่ม คือ กลุ่มบ้านโคกกลาง บ้านกุดหิน และกลุ่มเกษตรกรทำนา นาโส้ โรงสีชมรมรักษาราชชาติ

4.6.2 พื้นที่ใหม่ (5 ชุมชน)

ทีมงานได้มีการติดต่อ ประสานงาน ร่วมประชุม และเก็บข้อมูลชุมชนในด้านต่างๆ ทั้งแกนนำชุมชนและชาวบ้าน มีหลายชุมชนที่สนใจแนวคิด เห็นว่าระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเป็นเครื่องมือที่มีประโยชน์ในหลายด้าน บางกลุ่มเห็นว่าชุมชนยังไม่พร้อม บางกลุ่มคิดว่าเป็นไปได้ยากในทางปฏิบัติ บางชุมชนมีโครงการเร่งด่วน หรือติดภารกิจอื่น ไม่สามารถดำเนินการเรื่องระบบแลกเปลี่ยนชุมชนได้ภายในระยะนี้ และบางชุมชนมีปัญหาสำคัญที่ต้องแก้ไขเร่งด่วนก่อน จึงทำให้ทีมงานสรุปพื้นที่ที่คาดว่าจะมีความเป็นไปได้ในการเป็นชุมชนตัวอย่างสำหรับโครงการวิจัยระบบแลกเปลี่ยนชุมชนได้ ตามรายละเอียดดังนี้

1. ศูนย์การเรียนรู้พลังชุมชน ค.ห้วยบง อ.เมือง จ.ชัยภูมิ

มีการแนะนำแนวคิด เข้าร่วมงานสัมมนา ศึกษาน ทบทวนบทเรียน ทดลองใช้บุญฤๅชุม และจัดกระบวนการเรียนรู้ต่างๆ ชุมชนสนใจและร่วมกันวางแผนงาน และได้เริ่มทดลองใช้ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนของตนเองวันที่ 23 มีนาคม 2546 โดยมีการจัดตลาดนัดชุมชนทุกเช้าวันอาทิตย์ รูปแบบการใช้คือมีการนำสินค้า/บริการมาแลกเปลี่ยนที่ศูนย์การเรียนรู้พลังชุมชน ค.ห้วยบง โดยมีการแลกเปลี่ยนกันโดยตรง(Barter System) และการจดบันทึก เช่น นายก. นำไข่มูลค่า10 บาท มาแลกผักมูลค่า 5 บาท ของนาย ข. ดังนั้นอาทิตย์ต่อมา นาย ข.จะหาสินค้า/บริการมาให้ นาย ก.เป็นมูลค่า 5 บาท เป็นต้น สำหรับบางรายที่ไม่มาตลาดก็มีการฝากสินค้ามาแลกเปลี่ยนกันโดยมีจำนวนคนประมาณ 18 คนมาร่วมที่ตลาด

2. โรงเรียนกุดชุมแสงและโรงเรียนบ้านนาคานหัก บ.นาคานหัก ต.กุดชุมแสง อ.หนองบัวแดง จ.ชัยภูมิ

มีการแนะนำแนวคิด เข้าร่วมงานสัมมนา ฐาน ทบทวนบทเรียน ทดลองใช้บุญกุศล และจัดกระบวนการเรียนรู้ต่างๆ แก่นำชุมชนสนใจ เห็นว่าเป็นระบบที่มีประโยชน์หลายด้าน ประกอบกับเล็งเห็นว่าการให้การศึกษาเยาวชนเป็นสิ่งสำคัญ เนื่องจากปัจจุบันเยาวชนซึ่งได้รับเงินจากผู้ปกครองมาใช้ที่โรงเรียน นำเงินไปใช้ในสิ่งที่ฟุ่มเฟือย สิ้นค้าออกชุมชน หรือสิ่งที่ไม่มีความประโยชน์ต่อร่างกายจำนวนมาก เช่น น้ำอัดลม ขนม จึงมีแนวคิดจะนำระบบแลกเปลี่ยนชุมชนมาทดลองใช้ในโรงเรียน ซึ่งจะมีการวางแผนงาน ขั้นตอน และวิธีการอย่างละเอียดต่อไป

สำหรับในพื้นที่อื่นๆ คือ 3) บ้านโหลน ค.นางแดค อ.หนองบัวแดง จ.ชัยภูมิ 4) บ้านสระคูณ ค.โคกล่าม อ.ลำปลายมาศ จ.บุรีรัมย์ และ 5) บ้านโนนเขว ค.หัวฝาย กิ่งอ.แคนคอง จ.บุรีรัมย์ แสดงความสนใจจะทดลองใช้ระบบแลกเปลี่ยนชุมชนเช่นกัน ซึ่งอยู่ในช่วงร่วมกันทำความเข้าใจ และวางแผนทางการใช้ระบบอยู่